

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
14e jaargang nr II - 2016
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

WOORD VOORAF

Bedankt! Eigenlijk hebben we u dit altijd al veel te weinig gezegd. Het is dank zij u dat de KBOV haar werking, bibliotheek, kantclub en tijdschrift in stand kan houden. Daarom, beste abonnee, herhalen wij het: wij zijn u dankbaar! In het tijdschrift vindt u een overschrijvingsformulier ter herinnering aan het te betalen lidgeld voor het lidmaatschap, mocht u nog niet betaald hebben. In het grimmig geworden subsidielandschap van de cultuursector moeten we steeds nadrukkelijker en heftiger een beroep doen op de leden. Cultuur is economisch niet meteen rendabel omdat het een etherisch intellectuele bezigheid is zonder kapitalistische handelswaarde.

Onze bibliotheek staat te uwer beschikking. Vrijwilligers zorgen voor het bijwerken van het boekenbestand. Op de gemeenschappelijke website www.CaGeWeb.be ontdekt u de boeken die we samen met 21 andere kleine Gentse Wetenschappelijke Bibliotheken aanbieden. Het lidmaatschap geeft recht op gratis toegang tot het Huis van Alijn. In de kantclub kunt u een opnieuw in de belangstelling komend ambacht, vandaag hobby, aanleren. Vlaanderen staat bekend om zijn rijke soorten kantwerk, bij de KBOV kantclub leert u hoe u dit eigen kunt maken.

Dit nummer biedt een zeer gevarieerd boeket aan. Beschrijvingen van beroepen in het Gentse die met het paard te maken hebben, zoals zadel- en rijtuigmakers, sluiten aan bij wat in het vorige nummer daarover verscheen. Verschillende artikels handelen over topics uit de traditionele volkskunde: geloof in geesten, naaldkant, huisinboedels van begijnen en een griezelige beschrijving van het volksspel palingbijten door een bijzondere ooggetuige, iemand met talent voor drama: Edward Anseele, de socialistische voorman. We bekijken de evolutie van enkele tijdgebonden feesten en zien hoe ze verdwijnen of aanzienlijk veranderen: Sint-Pietersdag, opvolger van het Sint-Jansfeest, Driekoningen en tenslotte Halloween. Bij dit laatste peilen we naar verwantschap met een voorganger bij ons: angstaanjagende kinderspelletjes met lichtgevend uitgeholde bieten die tot halverwege vorige eeuw rond 1 november op het platteland doorgingen. Tenslotte is er een bijdrage over het broederschap van de Trinitariërs die in de 17de- en 18de eeuw 'christene slaven gevangen door Barbarijse kapers' vrijkochten. Dit gebeurt aan de hand van een barokschilderij van Jan van Cleef in de Gentse Sint- Jacobskerk.

De redactie

JAN VAN CLEEF EN DE TRINITARIËRS IN DE GENTSE SINT-JACOBSKERK

Wim Van Driessche

Jan van Cleef (Venlo 1646 – Gent 1716) overleed precies drie eeuwen geleden. Begraven in de Gentse Sint-Michielskerk. Allang tot stof en as vergaan en verwaaid uit onze gedachten. Dit artikel handelt over één werk van deze schilder. Dit ene schilderij heet 'Afkoping van de christene slaven door de trinitariërs'. Schilder, schilderij en onderwerp zijn weinig bekend. De trinitariërsorde die het schilderij bestelde en hier ooit zeer actief was, is in Gent eveneens totaal in de vergetelheid gesukkeld. Daarom geven we een korte toelichting bij de historische hoofdactiviteit van deze orde: het vrijkopen van christelijke reizigers en zeelui die vooral in de 17de en 18de eeuw door Moorse kapers gevangen genomen werden en als slaven verkocht. Soms werden zelf Ierse en IJslandse kustbewoners geroofd!

Rest ons nog in de Sint-Jacobskerk een binnenkapel waar op de afsluiting een identificerend papiertje kleeft. Deze goed gestoffeerde kapel kan je bewonderen in de zijbeuk van de benedenkerk. Twee olieverfschilderijen handelen er over hetzelfde trinitariërsthema. Jan van Cleef en Gaspar de Crayer zijn de uitvoerders.

2

De Triniteit en de orde

De Triniteit, of de Heilige Drievuldigheid, is een belangrijk begrip uit de christelijke leer dat vooral in de rooms katholieke middens overeind bleef. In contrareformatische geest werd dit sterk benadrukt. Essentie van de Triniteit is de opvatting over hoe het wezen van God zich kan openbaren aan de gelovige christenen in een Drie-eenheid: God de Vader, God de Zoon en de Heilige geest. In het Liber Figurarum van Joachim van Fiore drukt de Drie-eenheid zich uit in de tijd: voorgesteld in concentrische cirkels overlappen ze het Oude en het Nieuwe Testament. De eerste tijd is die van de Vader, waarop die van de Zoon volgt. De derde tijd is voor de Heilige Geest.

Tijdens de Contrareformatie werd barok als kunststroming aangewend om de heropbloei van de katholieke cultus te lanceren. Vanuit het Concilie van Trente (1545-1563) kwam de richtlijn dat de decoratie in de her op te bouwen of in te richten kerken ten dienste moest staan van het nieuwe elan. Dit werd door een resem theologen uitgewerkt opdat de kunst spiritualiteit en didactiek zou verenigen. Daarbij lag het accent op thema's die het verschil met het protestantisme onderstreepten: heiligenlevens, devotiestukken rond de transsubstantiatie (de verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus), de biecht en de Heilige Familie werden vlot besteld. Hoewel de Triniteit wel degelijk een barokthema bij uitstek was, werd het niet

Afb. 1. 'De afkoping van de Christene slaven', schilderij van Jan van Cleef in de Gentse Sint-Jacobskerk (foto Sophie Anseeuw). Wie het schilderij meer in detail wil bestuderen kan terecht bij Lukasweb. <http://www.lukasweb.be/en/photo/afkoping-van-de-christene-slaven-door-de-trinatiers-1> (eigen foto 2015)

frequent picturaal verbeeld. De jezuïeten stelden ronduit dat de gelovigen deze religieuze taferelen best zo levendig mogelijk aanschouwden en geestelijk (her)beleefden. Arnold Hauser beschouwt barok als een volkskunst, waarbij voor de gelovige katholieken het verheven thema overweldigend verbeeld werd. Deze visualisering trok aan. Picturaal mocht er geen twijfel bestaan: extatische verhevenheid en triomfalisme, kortom morele en christelijke propaganda culmineerde.

Slavenbevrijders

Een geestelijke en wereldlijke orde die zich onder de bescherming van de Triniteit plaatste, de orde van de trinitariërs, werd gesticht om christelijke slaven te bevrijden, dikwijls door bij de onderhandelingen met kapers en slavendrijvers de vereiste financiële ondersteuning te geven. Het betrof christenen die op zee gevangen waren genomen door moslims. Oorlogssituaties bij de vleet: menig schip onder de vlag varende van de Verenigde Oost-Indische Compagnie bijvoorbeeld, viel ten prooi aan Turkse en Marokkaanse dekbestormers. Met gedurfde kapingen van koloniale schepen op de terugweg spijsden deze piraten hun kas. Naast de materiële buit werd er gebruik gemaakt van de christelijke bemanning die in de boeien geslagen en gevangen gezet werd. Daar kon losgeld voor gevraagd worden. Leden van de orde, dikwijls paters, gingen onderhandelingen aan, in onder meer Algiers. Dit deden ze met de mystieke ondersteuning van de grote drie in het rooms katholieke christendom, de Heilige Drievuldigheid. Bij de iconografische verklaring van de typische trinitariërskleedij worden ook de kleuren teruggebracht tot de Drievuldigheid. Zo staat het witte habijt voor de Vader, bron en summum van alles, de blauwe kleur van het kruis staat voor Christus en de rode kleur van het kruis wordt gelinkt aan de Heilige Geest.

De Orde werd gesticht in 1198. Twee Franse priesters, Johannes de Matha en Felix de Valois, kregen toen een visioen en trokken ermee naar paus Innocentius III. Deze paus had blijkbaar zelf al iets gelijkaardigs ervaren. Een engel verscheen aan hem in een wit kleed met een blauw en rood kruis erop en met slaven, een christen en een moor, waarvan hij de handen kruiste alsof hij wou aangeven dat uitwisseling geboden was. Dit wordt nog altijd uitgebeeld op het blazoën van de orde. Glaskunstenaar Gustaaf Ladon plaatste in 1898 rechtsboven in het hoogkoor van de Sint-Jacobskerk een glasraam dat de twee Franse stichters uitbeeldt. Daarop zijn ze te zien op het moment dat ze de bul ter erkenning van de trinitariërs ontvangen uit de handen van de al genoemde paus Innocentius.

Het broederschap in Gent en in Oost-Vlaanderen

Bisschop Antonius Triest erkende de orde in de Gentse Sint-Jacobskerk in 1642. Deze tak van de broederschap had een dubbele doelstelling. Niet alleen de christenslaven vrijkopen, maar in eerste instantie een groter inzicht bieden aan de gelovigen wat betreft het mysterie van de Heilige Drievuldigheid. Wijlen Frans Verstraeten, onderpastoor en geschiedschrijver van de

*Gloria Patri et Filio, et Spiritui
Sancto.
Sicut erat in principio et nunc et
semper, et in secula seculorum.
Amen.*

Glorie zy den Vader, en den Zoon,
en den H. Geest.
Gelyk het was in den begin, en
nu, en altyd, en in de eeuwen
der eeuwen. Amen.

ACTE VAN ONTFANGENISSE

In het Ards-Broederschap der Alderheyligste DRYVULDIGHEYD, wettelyk
ingesteld door den Zeer Doorluehtigen en Eerweirdigsten Heer

ANTONIUS TRIEST,
BISSCHOP VAN GEND,

In de Parochiale Kerke van den H. JACOBUS, anno 1642.

IN DEN NAEM VAN DE ALDERHEYLIGSTE DRYVULDIGHEYD,
Aen den godvruchtigen Persoon

Afb. 2. Detail met opschrift van een 'Acte van Ontvangenisse' (Documentatiecentrum DSMG, Sint-Amandsberg, Vliegende Bladen, Sint-Jacobskerk).

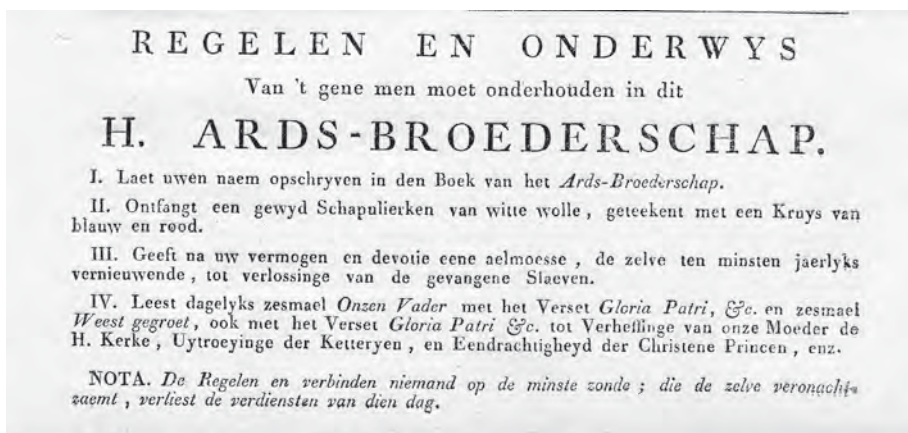
Sint-Jacobskerk, sprak van bewustmaking en beïnvloeding om een grote vrijgevigheid onder gelovigen te realiseren ter wille van het barmhartige werk. Het initiatief van Triest kende al voorlopers in Italië, Frankrijk en Spanje. Bij ons kwam het boven water in Wallonië. Vicaris-generaal Paschasius Cloquet uit het bisdom Namen fluisterde het idee in de oren van de Gentse bisschop. Die zwaaide met extra aflaten en de pastoors van de Sint-Jacobskerk haalden deze nieuw te organiseren devotie binnen. Het bleef niet bij een maandelijks mis ter ere van de Heilige Drievuldigheid. Er kwam een rondgang met staties in en rondom de kerk op het kerkhof. Bijbelse taferelen gerelateerd aan de Triniteit zorgden via gebeeldhouwde haltes voor een informatief traject. Triest liet devotieboekjes drukken en bestelde scapulieren voor de leden. Dat waren een soort christelijke amuletten die over de schouders of om de hals gedragen werden. De orde breidde snel uit. Twee jaar na de Gentse stichting opende een filiaal in het Klein Begijnhof in de Lange Violettestraat. In 1644 bleek een bloeiende confrerie uit Hulst zich te willen vestigen in De Klinge, nadat de protestanten Hulst inlijfden en als vanzelfsprekend deze typisch katholieke geloofspraktijk verboden. In de periferie van Gent praktiseerden meerdere filialen de devotie: in Zaffelare, Nevele, Evergem, Assenede en Zomergem. Al deze geledingen schonken gezamenlijk hun aalmoezen aan de Gentse hoofdzetel die ze bestemde voor de vrijkoping van slaven. Een trouwe spaarder bleek de pastoor van Ouwegem te zijn. In diens parochiekerk hing trouwens een kopie van het in dit artikel aangehaalde werk van Gaspar de Craeyer.

Door bijdragen van de leden, omhalingen tijdens diensten en het Gentse offerblok dat met vier sleutels werd afgesloten, stroomde het geld binnen.

Dikwijls waren er schenkingen en erfenissen. Een ontvanger en twee administrateurs hielden een boekhouding bij die tweejaarlijks door een 13-koppig bestuur werd gecontroleerd. De hele werking werd in statuten vastgelegd en door paus Clemens IX in 1669 gehomologeerd. Nieuwe leden wisten waar ze aan toe waren. Dit lezen we in een 'Acte van Ontfangenisse de dato 17 juni 1764', waarin als nieuw lid ene godsvruchtige Christiaan Aelterman wordt opgenomen. Carolus Gardenus, overste van de Gentse orde der Allerheiligste Drievuldigheid tekende mee. Aelterman werd ingeschreven in het boek van de Aartsbroederschap en ontving een gewijd 'schapulierken' van witte wol. Daarop stond het symbool van de trinitariërs, een blauwrood kruis, afgebeeld. Tot verlossing van de slaven schonk Aelterman ook een aalmoes naar eigen keuze en vermogen. Er volgde een Onze Vader en een Avé Maria op. Dit alles in het teken van de verheffing van de Heilige Moeder Kerk, de uitroeiing der ketters en de Eendracht der Christelijke Prinsen.

De eerste periode van de orde verliep aldus goed geolied. Nadien moest de orde tot twee keer toe nieuw leven ingeblazen worden. De tweede versie kreeg de doodsteek tijdens de 18de-eeuwse Franse bezetting, waarbij door brandschatting en strikt toezicht vele (monastieke) ordes en liturgische tradities gekortwiekten. In het begin van de 19de eeuw moesten alle bezittingen aan de staat overgemaakt worden. Daarna volgde een heropleving. De trinitariërs heetten tussen 1825-1840 nog duizend 'novicen' welkom. Sommigen gingen de cholera bekampen in Algerije.

Voor een derde vooral Gentse opflakking zorgde pastoor De Veirman van Sint-Jacobs. Het objectief werd gesteld op het vrijkopen van Congolese kinderen, ditmaal door zusters. Zo bijvoorbeeld organiseerden de zusters van Liefde op 3 november 1912 een feest in de parochiale zaal van Sint-Jacobs (nu Nemrodzaal) om de vrijkoping te vieren van het 250ste 'Congoleesch Moorken'. Gegevens of publicaties over de activiteiten van het Gentse of andere Vlaamse trinitarische broedersschappen na 1912 zijn zo goed als onbestaande.

Afb. 3. Detail met de 'regelen' van het broederschap opgesomd onderaan de 'Acte van Ontfangenisse'. Voor de goede leesbaarheid werd een lang gebed weggelaten.

Internationaal

In Marokko is de laatste internationale verwezenlijking van de trinitariërs te situeren in de jaren dertig van vorige eeuw. De leden blijven tot op vandaag hun (spiritueel) engagement uitspreken, maar de orde focust nu op andere humanitaire doelen, zoals daklozenhulp. Het losweken van kindsoldaten uit Soedanese bendes door Comboni-zuster Rachèle in de jaren 1990 sloot nauw aan bij hun oorspronkelijke missie.

Vandaag maakt de orde deel uit van een mondiaal actieve religieuze familie. De sociëteit van de paters is verspreid over 22 landen en bestaat uit vijf gemeenschappen waarin in totaal circa 600 religieuzen actief zijn. Deze paters werken onder meer als aalmoezenier in lokale gevangenissen in Zuid-Korea en Madagaskar. Op dat laatste eiland traden in de lokale orde 'Notre Dame du Bon Remède et Saint Jean de Malte' in 2015 nog elf kandidaat paters toe. Daarnaast zijn er 27 contemplatieve kloosters, vooral in Spaanstalige landen, waar nog 300 nonnen actief zijn. De meest recente stichting in Honduras telde in december 2015 vijf nonnen en drie novicen.

Een derde zuil vormen de missionaire zustercongregaties die zieken- en verzorgingshuizen en een resem scholen wereldwijd helpen in stand houden. Het traditionele habijt en scapulier worden afgewisseld met een minder opvallend blauwwit werktuig. Het totale aantal zusters wordt geschat op 2500, met onderafdelingen waarvan bijvoorbeeld de Franse Valence congregatie 320 zusters telt. Zij zijn nog present in drie landen op het Amerikaanse continent, in zes landen op het Europese, in vier op het Afrikaanse en drie in Azië. Hun missie bestaat uit vorming en scholing, zorg en pastoraal werk. De internationale lekengemeenschap van de trinitariërs telt ook nog 3200 helpende en steunende leden. In België vinden we alleen nog de school l'Institution Sainte Trinité in Brussel, waar geen paters of zusters meer vertoeven.

Hier en daar herinnert bij ons een kunstwerk ons nog aan de orde, vaak via een schilderij in een kerk. Zo ook bijvoorbeeld in de Brugse Sint-Gilliskerk waar zes panelen van de hand van Jan Garemin hangen die handelen over de bevrijding van onder meer Frans de Mulder die eind achttiende eeuw zes jaar gevangen zat in een gevangenis in Algiers. Voor wat de bevrijding van slaven betreft, is er het 'Comité contre l'esclavage moderne', een onafhankelijke Franse organisatie, gelieerd aan de website van de trinitariërs. Deze werd in het leven geroepen om de problematiek van de hedendaagse slavernij te bestuderen en aan het licht te brengen.

Terug naar de Sint-Jacobskerk

In de collecties van de Belgische musea voor Schone Kunsten bevinden zich achttien werken van Jan van Cleef. Het zegt wellicht veel dat deze allemaal in het MSK van Gent te vinden zijn. Ook in de Gentse en Oost-Vlaamse kerken is deze schilder met meerdere werken present. Vooral de Gentse Sint-Jacobskerk is rijkelijk voorzien. In de Trinitariërskapel hangt zijn hier besproken magnum opus uit 1698, waar ook zijn monogram (I D C) op prijkt. Hij ontving er op 9 juli van dat jaar honderd en tien pond groot voor. Dat is evenveel als

zijn leermeester Gaspar de Crayer kreeg voor het werk rond hetzelfde thema van de slavenbevrijding dat er tegenover hangt en een paar vierkante meter kleiner is. In verschillende andere zijkapellen is er werk van Jan van Cleef te zien. Zo hangt één van zijn allereerste schilderijen in de Sint-Barbarakapel. In de kapel van de rederijderskamer Mariën Theeren prijkt een 'Maria Hemelvaart' boven het altaar. De Sint-Liboriuskapel toont een werk over de apostels Petrus en Paulus. Een 'Heilige Familie' van zijn hand hangt dan weer in de Heilige Annakapel, terwijl een martelaarsportret van Sint-Lieven te zien is in de gelijknamige kapel.

8

Afb. 4: Titel en fragment van een lijst met vrij gekochte slaven. Uit: Verstraeten, F. (1979), deel II).

Ook werden in deze kerk meerdere restauraties uitgevoerd door van Cleef. Zo werkte hij aan een werk van Niklaas de Liemaekere, ook genoemd Roose, en aan het schilderij van Michiel Coxcie. Jan van Cleef, deed hier meer dan een retouche. Een triptiek van Michiel Coxcie (1499 – 1592) moest namelijk verhuizen en dat vereiste drastische ingrepen. Een deel van het originele werk, een waardevol portret van de schenker, abt Temmerman van de Sint-Pietersabdij, verdween toen naar de rugzijde en het werd pas in 1997 ontdekt en blootgelegd. Oorspronkelijk, zo blijkt uit oude rekeningen van 1681, zou van Cleef ook de deuren van het monumentale torentabernakel beschilderd hebben. Duidelijk is dat Jan van Cleef veel gevraagd werd in Sint-Jacobs en in de nabijgelegen Baudelo abdij. De trinitariërs deden ook meermaals beroep op hem om gelegenheidswerk te realiseren: voorstellingen van het Drieuldigheidsthema als versiering voor herdenkingen en vieringen. Dit soort werken is wellicht verloren gegaan.

Het is in principe mogelijk de Sint-Jacobskerk te bezoeken op vrijdag en zaterdag vanaf de maanden april tot en met oktober (zie bord ad valvas aan de hoofdingang van de kerk). Daarnaast is er de vzw Jacobus die de kerk tracht te ontsluiten voor een groot publiek, bijvoorbeeld tijdens de Gentse Feesten. De kerk opent dan voor gelovigen, toeristen en geïnteresseerden. Zo loodste

de vzw in juli 2015 op tien dagen tijd meer dan 70.000 bezoekers vakkundig doorheen deze kerk die de naam draagt van Jacobus de Meerdere.

Afb. 5. Fragment uit het programmablaadje aangeboden aan de leden van de Gentse 'slaafkenschmaatschappij' op hun feest in 1912. Niet weergegeven: de inhoud van het opgevoerde toneelstuk en de afsluitende minder ernstige stukjes. Uit Verstaeten, F. (1979), deel IV, p. 251.

Een barokschilderij

Aan het einde van deze bijdrage willen we even enkele kenmerken van het schilderij 'Afkoping van de christene slaven' kort belichten, meer bepaald de barokke elementen er van. Bij Jan van Cleef zien we dat het diepteperspectief minimaal is uitgewerkt wanneer we kijken naar de haven (van Algiers?) en de vuurtoren, maar ook naar het uitzicht op de koepel van een moskee en de minaret ernaast. We kunnen stellen dat in de hele compositie veeleer voor een vlakke uitwerking van de omgeving is gekozen. De natuur wordt hier herleid tot een ondersteuning voor het lichamelijk volume van de personages en voor de dramatische zeggingskracht van de ensceneringen.

In de open vorm van de barok wervelt de hele compositie een richting uit, wat de spanning doet toenemen. Klassiek is de diagonale bewegingslijn. Vanuit een kant of hoek kantelt de hele enscenering schuin een diepte, of een hoogte in of uit. De lichte partijen (de afbeeldingen van de paters vooral) en de schaduwwerking zijn contrasterend in beeld gebracht en vallen op. Deze lichteffecten heffen het evenwicht op en lijken de beschouwer tot bijna buiten de rand toe visueel mee te voeren. Hierdoor komt over het hele werk een vloeiende beweging te liggen. Er is een grillig parcours voorhanden zodat het oog alles in zich kan of moet laten inwerken. Het geheel heeft een vrijere ordening en lijkt zonder regels te kunnen functioneren. De grillige ritmiek van de lijn ondersteunt dit gevoel bij intense waarneming. Schoonheid krijgt een aura van grenzeloosheid. Jan van Cleef werkte hier via een drietal diagonale coulissen. Dit is op een uitgekiende manier verfijnd via een opeenvolging van ensceneringen.

Het werk is in zijn geheel sterk picturaal. Op het schilderij zien we dat veel actie is gecreëerd. De figuren tonen een veelvoud aan expressievormen, maar

hun mimiek en gebaren ondersteunen de verhaallijn. Zelfs al plaatst Jan van Cleef één pater, die picturaal een stevig accent in de compositie uitmaakt, helemaal centraal, toch heeft de figuur ook een plastische invulling gekregen die het hele schilderij ten dienste staat. De lichte toetsen corresponderen met alle andere herkenbare patersfiguren, maar kregen niet altijd dezelfde tonaliteit mee. We zien aansluitend ook de opmerkelijke belichting van een middenpartij naast de haven. Deze lichtaccenten zijn divergerend in tonaliteit over het hele doek aangebracht, wat de vloeiende beweging van het lijnen- en kleurenpatroon ten goede komt. Hierbij moet toch de opmerking gemaakt worden dat, ondanks restauratie, de kleur in de gehele compositie niet meer in volle pracht kan worden gezien. Dit heeft te maken met de belichting in de kapel, maar ook met de (bruine doorschijnende) ondertekening van van Cleef.

Literatuur

- De Temmerman, E. (2000), *De meisjes van Aboke*, Gent, Globe.
- Goosen, L. (2009), *Van Abraham tot Zacheüs. Thema's uit het Oude en het Nieuwe Testament, in religie, beeldende kunst, literatuur, muziek en theater*, Amsterdam SUN; p. 82-86.
- Hauser, A. (1975), *Sociale Geschiedenis van de Kunst*, Nijmegen SUN; p. 302-303.
- Huys Janssen, P. (1999), *Rubens en de zijnen*, in: *Meesters van het Zuiden. Barokschilders rondom Rubens*, Gent, Snoeck Ducaju, p.25-51.
- NN. (1938), *Catalogus Oude Meesters. Schilderstukken, teekeningen, plaatssneden*, Stad Gent, Museum van Schoone Kunsten; p. 35.
- Kervyn de Volkaersbeke, Ph. (1852), *Rapport sur l'état des monuments historiques et artistiques*, 1e fasc., Gent, Hebbelynck; p. 29-38.
- Schatorjé, J. (1985), *Jan van Cleef: kunstenaar voor kerk en kloosters (dissertatie)*, Horst eigen beheer; p. 97-128.
- Tangelder, S. (1999), *Spelen met vuur*, Gent, Globe.
- Verstraeten, F. (1979), *De Gentse Sint-Jakobsparochie, deel II 16e en 17e eeuw*, Gent, eigen beheer, p. 555-644.
- Wölflin H. (1960), *Stijlbegrippen in de kunstgeschiedenis* (vert. E. Van der Veer-Bertels) Aula, Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum; p. 28-57, p. 79-99, p.117-135, p. 145-166 en p. 176-197.

Niet gepubliceerde bron

'Acte van Ontfangenisse' gedrukt door Jan Meyer in Gent: met de hand aangevulde acte voor Christiaan Aelterman, gedat. 17 juni 1764; deel 29 van verzamelband BIB.G.019934/-67 in universiteitsbibliotheek Gent.

Internetsites

http://www.centrostudiogioachimiti.it/Gioacchino/GF_Tavoleeng.asp

Lijst broederschapsdrukwerk van Kadoc Leuven http://kadoc.kuleuven.be/trajecta_portal/en/db/db_tc_broederschappen_lijsjt.php

Meer info over de hedendaagse situatie op: www.trinitaires.org en <http://www.trinitarians.org> en www.trinitari.org

<http://www.esclavagemoderne.org/media/ccemrapport-d-activite-2014.pdf>

BEDDENGOED, KLEREN EN HUISRAAD VAN BEGIJNEN (1703 – 1900)

Danny Mattens en Jean - Pol Rega

Samenvatting

Een inventaris van huisraad in een 'reciproque gifte' uit 1703 onder gezusters in het begijnhof O.L.V.-ter-Hoyen geeft een inkijkje in de leefomstandigheden van begijnen behorend tot de rijke familie de Crane uit het toenmalige Oostakker (nu Sint-Amandsberg, Westveld). De gegevens worden vergeleken met een veel latere sterfhuislijst uit het Groot Begijnhof en met de schaarse gepubliceerde gegevens. Ze geven een zekere tendens aan, maar zijn te fragmentarisch om goed gefundeerde conclusies te trekken. Ondanks het feit dat begijnen geen gelofte van armoede aflegden, en ze over hun deel van het familiefortuin bleven beschikken, leefden ze toch sober, althans wat kledij en wooninrichting betreft. Hoewel enige zilveren luxevoorwerpen aanwezig konden zijn, hing er in de begijnenwoning helemaal geen sfeer van pracht en praal en dit in tegenstelling tot de privéwoningen van tijdgenoten van gelijke stand. Deze bevindingen worden vergeleken met literatuurgegevens in verband met kostbare voorwerpen, zoals zilverwaren, lepels, boeken en 'besloten hofjes'.

11

*Beggijntjes, beggijntjes
de strekskens en de lintjes
die ze heeft laten staan
en neerstig afgedaan
Nu moet gij haar verkleën in nieuwe en schoone kleëren
wel na 't fatsoen gemaakt en naar de sneê ons Heeren*

G. Gezelle (1)

Inleiding

Begijnhoven lagen bij hun stichting een flink stuk buiten de bebouwde kom. Nu vormen ze oasen van rust in de meestal drukke stedelijke omgeving waarin ze door de stadsuitbreidingen zijn komen te liggen. Begijnen hebben altijd iets mythisch en zelfs mystiek over zich gehad. Denken we hierbij aan de, wellicht Brabantse, begijn Hadewych, de mystieke dichteres uit de 13de eeuw. Veel mensen zijn weg van de rust en de stilte die heerst in de begijnhoven, nu werelderfgoed. Weinig mensen weten echt iets af van het leven dat heerste in die begijnhoven. Heden ten dage zijn er in België geen begijnen meer wat het voor veel mensen heel moeilijk maakt om zich voor de geest te halen hoe het begijnenleven er moet hebben uitgezien (2).

Er is ook niet zoveel over dit onderwerp gepubliceerd. De meeste publicaties gaan over de architectuur, structuur en organisatie eigen aan een begijnhof: de Regel, de interne organisatie en zo verder. Over de individuele leefomstandigheden van de begijnen, zoals bezit (roerend en onroerend) is er weinig te vinden in de over begijnhoven handelende werken. Bij haar definitieve aanvaarding moest de kersverse begijn over een uitzet beschikken: een bed (met toebehoren), linnen, kledingstukken en huisraad (3). De eerste vier jaar van haar verblijf (4) in het begijnhof moest de kersverse begijn in haar eigen onderhoud voorzien. Pas na vier jaar kon ze, in het slechtste geval, op kosten van de infirmerie leven. Wanneer de begijn na een periode van de infirmerie genoten te hebben niet meer behoeftig is moet ze de helft van haar roerende goederen aan het begijnhof nalaten (5). Deze nalatenschappen zijn waarschijnlijk nergens terug te vinden. Langs die weg is veel informatie verloren gegaan. In het Leuvense begijnhof was het zo dat om in de infirmerie aanvaard te worden de begijn bij contract afstand moest doen van al haar roerende en onroerende goederen (6). Gezien de afstanden contractueel bepaald zijn zouden die contracten moeten kunnen teruggevonden worden. Waarschijnlijk bleven er in diverse familiearchieven wel een en ander bewaard, maar als er al over gepubliceerd werd, gebeurde dat dermate verspreid dat er bijna geen beginnen aan is daarvan een redelijke fractie te verzamelen. Ondanks dat willen wij met deze bijdrage de leemte een klein beetje opvullen.

De begijnen de Crane (1703)

De kern van deze bijdrage hebben we gevonden in een aantal 18de - eeuwse papieren die we ter inzage kregen van baron de Schoutheete de Tervarent en waarin onder andere de bezittingen van drie begijnen uit de familie de Crane worden beschreven. Daar waar de meeste documenten handelen over het onroerend bezit van de familie op het Westveld (Sint-Amandsberg) is er een enkel stuk dat duidelijk anders is van inhoud. Het trok onze aandacht omdat het ons een inkijkje geeft in de leefomstandigheden van een rijkere begijn. Waarom dit ene document tussen een hele reeks zakelijke papieren bewaard bleef, is vooralsnog onduidelijk.

Het document betreft een overeenkomst gesloten op 2 december 1703 tussen de zussen Marie Justine de Crane en Catharine de Crane, beiden gestede begijnen in het begijnhof O.L.V.-ter-Hoyen, het Gentse Klein Begijnhof, enerzijds, en hun zuster Isabelle de Crane anderzijds. De drie zusters waren dochters van wijlen Jacques de Crane en Josine Ooms (7). Isabelle de Crane woonde bij het afsluiten van de overeenkomst in Oostakker. Hiermee wordt het Westveld bedoeld waar de familie een *huys van plaisance* bezat en een uitgebreide, nu verdwenen hofstede, het Goed ter Roosbroeken. Ook het *huys van plaisance* is al lang verdwenen. Zijn verre opvolger, het kasteel Dupont, werd in het begin van de jaren 1970 afgebroken. De plaats is nu een stadsparkje. In alle 18de-eeuwse documenten wordt Marie Justine de Crane, ook als Marie Jossine aangeduid, omschreven als een gestede begijn in het Klein Be-

gijnhof. Catharine wordt eveneens als dusdanig omschreven. In het overlijdensregister van het begijnhof is Marie Justine de Crane echter niet terug te vinden. Wel staat er een Crane vermeld die overleden is op 12 december 1726. Over Catharine de Crane als begijn zijn we beter geïnformeerd. Zij hing af van het convent *Huyshove* (Ayshove) wat echter niet betekent dat ze in een conventhuis woonde (8). Ze zal er overlijden op 4 februari 1716. De in Oostakker wonende Isabelle de Crane moet later in het zelfde begijnhof als haar zusters zijn ingetreden, want zij zal er op 2 juni 1711 overlijden.

Refter in het begijnhof O.L.V.-ter-Hoyen te Gent (verz. R. Heughebaert)

Reciproque ghifte

Volgens Nele Provoost (9) bleken ongehuwde vrouwen bij voorkeur te schenken aan ongehuwde vrouwen. In het geval van begijnen bleek dit volgens haar niet anders te zijn, wat niet wil zeggen dat begijnen altijd aan begijnen schonken. Ze schonken ook hun goederen aan andere ongehuwde vrouwen buiten het begijnhof. In het geval de Crane begunstigten de zussen elkaar. De drie zussen hadden elkaar dus beschermd door het aangaan van een *reciproque ghifte* waarin zowat de helft van het huidige Westveld begrepen zat. Stelselmatig werden deze onroerende goederen echter verkocht. Was dit omdat ze het geld echt nodig hadden, of was het om het discutabele sterfhuys van hun vader te regelen? Dat was immers met zware schulden beladen. Voorlopig kon dit nog niet definitief uitgemaakt worden. Marie Justine de Crane was in 1725 nog steeds bezig met de vereffening van het sterfhuys van haar vader. In de hiermee verband houdende documenten komt ze naar voor als een, op zijn zachtst gezegd, harde tante.

In meerdere werken over begijnhoven duikt het fenomeen van *cluster*-wonen op. Hiermee wordt bedoeld dat een aantal familieleden (zussen, nichten,

...) maar ook meisjes of vrouwen uit de zelfde parochie, gemeente of stad in het zelfde huis of convent gingen wonen (zie ref. 6). In dit verband is er sprake van *spinster-clusters*. *Spinster* is Engels voor *oude vrijster*, een alleenstaande vrouw dus. Het begrip *spinsters-cluster* slaat op het samenwonen van ongehuwde vrouwen, al dan niet met religieuze inslag of uit veiligheidsoverwegingen. Er is echter geen enkel spoor te vinden dat de drie zussen samenwoonden in één gebouw.

Het cluster-wonen is ook ingegeven door eigenbelang. Het is zo dat rijkere begijnen borg stonden voor pas ingetreden begijntjes. De borgstelling verplichtte de nieuwe begijnen in te wonen bij de borgsteller die op haar beurt hoopte dat de nieuwe begijn bij haar zou blijven bewonen om voor haar te zorgen op haar oude dag. In de borgstellingsovereenkomsten stond veelal bepaald dat indien de nieuwe begijn het hof zou verlaten zij niet meer verder kon genieten van de borgstelling. In het geval het om familie ging werd veelal bedongen dat de begijn die het hof verliet de facto onterfd werd (10).

Huisinboedel de Crane

De *reciproque ghifte* van Marie Justine en Catharina de Crane aan hun zus Isabelle omvatte naast gronden dus ook de inboedel van het begijnenhuis. Volgende items worden opgesomd: *Textiel*: 8 paar slaaplakens, 2 dozijn hemden, 2 dozijn *serveeten*, 4 *hammelaeckens* (tafellakens), 8 paar *fluwijnen* (kussenslopen), 2 dozijn *snuytdoecken*, een nachtpakket, 2 dozijn slaapmutsen, 2 bedden *oorcussen*, klederen en dekens; *Eetgerief en divers kleingoed*: 6 tinnen *plaeteelen* of grote borden, 2 dozijn tinnen borden, 2 tinnen waterpotten, 6 zilveren lepels, 6 zilveren vorken en 2 zilveren kandelaars, 1 zilveren kaarssnuit, 1 zilveren doos, 1 zilveren zandvat, 1 roze *rinck*, andere *manityten* (kleinigheden); *Meubelen*: 1 ledikant.

Er komt dus nogal wat zilverwerk in voor. Let er ook op dat er sprake is van lepels en vorken maar niet van messen. Er staan ook geen voorschoten of lijfrokken vermeld. Geen enkele van de drie zussen hoefde te werken om hun verblijf te bekostigen. Ze stamden uit een steenrijke familie die meerdere schepenen in Gent leverde naast een burgemeester van Grammene en een van Geraardsbergen en eveneens schepenen. De familie zal uiteindelijk uitwijken naar Mechelen waar ze door overerving in het bezit kwamen van de heerlijkheid Heysselaer. Ze gaat nu door het leven als de familie de Crane d'Heysselaer.

Dat er zilverwerk in de inboedel te vinden is hoeft geenszins te verwonderen. Ook juwelen waren te vinden in begijnenhuisjes of -conventen. Begijnen waren niet verplicht afstand te doen van de luxe waarin ze groot gebracht waren. In het begijnhof van Mechelen waren alleen praalbedden en *weerlijcke scilderijen* verboden (11). Praalbedden of ledikanten zorgden voor heel wat problemen, want die zorgden voor te veel luxe en frivoliteit. Sommigen begijnen verzorgden hun ledikanten dermate *soo datse daer in ligghen gelijk goddinneken* (12).

Matrassen, beddengoed en kleren van joffrouwe Lammens (1839)

Een lijst met textilia uit een veel latere periode (1839) geeft ons eveneens een inkijkje in de levensomstandigheden van een begijn afkomstig uit een vrij gefortuneerde familie (13). Ze werd opgemaakt in het sterfhuis van *Joffrouwe Lammens*, een begijn die in het Groot Begijnhof woonde. Het bijzondere aan dit documentje is dat er tevens de geschatte waarde bij vermeld staat. Dit geeft een idee wat het textiel in de tijd waard was. Hierbij moeten we evenwel een woordje uitleg geven bij het gebruikte muntstelsel. Nog tot ca. 1860 werd er in het afgescheiden België met zijn officiële frank in het dagelijkse leven nog in guldens gerekend in een driedelig systeem: 12 denieren in één (vroeger Nederlandse) stuiver, twintig daarvan in één gulden. Het eerste cijfer in het onderstaande lijstje duidt het aantal guldens aan, het tweede de stuivers en het derde het aantal denieren.

Kledij

- 4 <i>hemdens</i>	0-8-0
- <i>eenen rok</i>	0-3-0
- 2 <i>jacke</i>	0-9-0
- 3 <i>paer kaussens</i>	0-2-3
- 5 <i>slaep mutse</i>	0-2-6
- 9 <i>neusdoeken</i>	0-4-6
- 5 <i>onder mutse</i>	0-2-6
- 2 <i>hoofd doeken</i>	0-1-6
- 6 <i>bandekens</i>	0-1-6
- <i>eenen lyf rok</i>	0-3-0
- <i>een paer socke</i>	0-0-9
- <i>een paer socke</i>	0-0-9
- 1 <i>voute</i>	0-1-6
- 1 <i>voorschoot</i>	0-1-0

Bedtextiel en toebehoren

- 5 <i>flewynen</i>	0-5-0
- 3 <i>sarge</i>	2-8-0
- 2 <i>matrassen</i>	4-10-0
- 2 <i>paer laekens</i>	0-6-0

Andere

- 4 <i>doeken</i>	0-2-0
- 14 <i>zak neusdoeken</i>	0-8-0
- 2 <i>haemelaeke</i>	0-35-0
- <i>eenen handoek</i>	0-0-6
- 12 <i>hantdoeken</i>	0-6-0
- 2 <i>alven neusdoeken</i>	0-1-0
- <i>eenen rink met wolle</i>	0-0-0

Totaal	10-12-0
---------------	----------------

De onderlinge verhoudingen laten geen twijfel bestaan over de relatieve waarde. De matrassen en het beddengoed blijken ruim twee derden (7-9-0) uit te maken van de geldelijke waarde. De twee matrassen zijn veruit het duurste. Ver daaronder blijft de waarde van de kledij en onder het overige textiel zien we twee 'haemelaeke(ns)' (ammelakens: tafellakens) als enige waardevolle stukken. Al bij al gaat het om heel bescheiden bedragen. Omgerekend in Belgisch geld van toen zou de totale waarde ongeveer 21 frank geweest zijn. Gentse textielarbeiders verdienden in die tijd ongeveer 5 frank netto per week (14).

In tegenstelling met de kledij van 'joffrouwe Lammens' is wat Helga Gielen (15)vermeldt. Wij geven haar beschrijving weer. *In 1655 luchtten de ernstige begijnen van het GBH [Groot Begijnhof Leuven] hun ergernis over een aantal medezusters. Zo laakten zij hun wereldse kleding: ze droegen bijvoorbeeld gouden kruisjes aan de hals, of gouden ringen, of puntige schoenen op hoge hakken. Sommige begijnen droegen hun lijffjes te wijd opengesneden met diepe décolletés waaruit het fijne ondergoed kwam piepen. Verder waren er te platte hoeden en paternosters met zijden strikjes; zwarte pronkhandschoenen; nauwe witte of zwarte keurslijven met rode veters toegeregen op kleurrijke lichte rokken; wijde mouwen die de onderarmen tot de ellebogen lieten zien.*

Meubeltjes en huisraad bij Dymphna Van Laere (1900)

Een nieuwe aanzienlijke sprong in de tijd geeft ons een inkijkje in de inboedel en de persoonlijke bezittingen van een begijn die in 1900 overleed (16). Het betreft het testament van Dymphna Van Laere, begijn in het Sint-Elisabeth-begijnhof in Sint-Amandsberg. Laten we de inboedel opsplitsen in de zelfde rubrieken als bij de *reciproque gifte* van de zussen de Crane:

- *textiel*: 10 servetten, 9 paar lakens, 36 hemden, 50 doeken, 20 zakdoeken, 12 gewone doeken, 3 dekens, 3 kleden, 3 rokken, 2 onderhemden, 10 voor-schoten, 2 hoofdpeluw en meerdere hoofdkussens

- *eetgerief*: 2 koperen ketels, 2 blikken dozen, 16 borden, 12 glazen, 1 tinnen bierkan, 2 soeplepels, 12 messen en vorken, 6 kopjes, 1 koffiemolen, waterketels, 2 melkpotjes en 3 kasserolen

- *divers kleingoed*: 3 horloges, 5 kruisbeelden, 16 kaders, 3 jalousiën, boeken, 5 koperen kandelaars, 2 beelden onder glazen stolp, 1 Mariabeeld onder stolp, schouw-garnituur, beeld van de H. Familie onder stolp, 2 borstels, 50 flessen wijn

- *meubelen*: 2 bedstoelen, 4 kasten, 18 stoelen, lijnwaadkastje, tafeltje, 2 matrassen, 3 zetels, 1 bidstoel, 1 tafel met vloermat, 1 tafel, 1 schapraai.

Dit alles kreeg een waarde toegekend van 330,- BEF. Ondanks de 50 flessen wijn is ook dit een bescheiden bedrag. Spinners, de best betaalde textielarbeiders, verdienden in 1900 ongeveer 25 frank per week. Dymphna Van Laere schonk bij een herziening van haar testament de volledige inboedel aan het begijnhof waar ze 63 jaar gewoond had en waar ze in 1874 de verhuis van Gent naar Sint-Amandsberg had beleefd.

Vergelijkingen

De bezittingen opgesomd in de *reciproque ghifte* van de zussen de Crane kunnen vergeleken worden met schaarse analoge gegevens vermeld in de studie van Hadewich Cailliau over het begijnhof O.L.V.-ter-Hoyen uit de periode 1584-1792 (17). Onder het titeltje 'Een blik in de kleerkast' vinden we daarin een eerste korte opsomming uit 1728: 2 habijten, 1 voorschoot, 2 rokken. Een tweede nalatenschap uit 1769 omvatte 1 habijt, 1 *caproen* (een kapmantel), 2 rokken, 12 hemden, 6 slaapmutsen. In 1771 werden in een sterfhuis volgende items opgetekend: 8 *jacken* (vrouwenkleding uiteraard, meestal van katoen), 10 rokken, 2 mantels, 20 voorschoten, 56 hemden, 8 mutsen en kousen. In een ander sterfhuis, eveneens uit 1771, vond men drie *jacken*, 3 rokken, 7 *leefrocken* (dit is waarschijnlijk de dagelijkse werkkledij), 2 *vouten* (de specifieke witte kappen die begijnen droegen), 42 hemden, voorschoten en nachtmutsen. Deze sterfhuisinventarissen omvatten dus alleen kledingstukken. Iets analoogs vinden we in de studie van Kaatje Mestdach over het Sint-Elisabethbegijnhof (18). Uit de vaststelling dat er in de huizen in verhouding veel hemden, doeken en mutsen te vinden waren mag niet worden geconcludeerd dat die stukken beroepshalve gemaakt werden om te verkopen. In de burgerhuizen was de situatie gelijkaardig (19).

Dat begijnen bij hun overlijden een en ander na te laten hadden blijkt uit de cijfers. Zo maken het aantal testamenten van begijnen in Lier ca. 13 % van alle geregistreerde testamenten van alleenstaande vrouwen uit voor de periode 1670-1755. De reeds geciteerde auteur Nele Provoost die vooral het Lierse begijnhof onderzocht, bevond ook dat executeurs van deze testamenten meestal de grootjuffer of de kerkmeesteres waren. Verder blijkt uit het relaas van deze auteurs ook nog dat het niet alleen 'rijke' begijnen waren die een testament lieten registreren, maar dat er ook heel wat relatief 'arme' drommels onder de testamentschrijvers te vinden waren.

Het is echter quasi onmogelijk dat begijnen niets anders dan textiel in huis hadden, zoals sommige boedelstaten lijken te suggereren. Ze moeten toch eetgerei en beddengoed gehad hebben, ook enkele meubeltjes, enzoverder. Weinig waarschijnlijk ook dat die niet belangrijk genoeg waren om in de inventaris van het sterfhuis te worden vermeld. Werden ze doorgegeven van begijn naar begijn en maakten ze deel uit van de eigendommen van het begijnhof?

Een heel andere situatie komt in beeld wanneer we de 'inboedel de Crane' leggen naast die van de vele bewaard gebleven boedellijsten van de huizen van rijk volk behorend tot de zelfde klasse als die waaruit de begijnen de Crane stamden. De rijkdom aan kledij, maar ook de pracht en de praal van stoffering en meubilering van de huizen, zoals beschreven in de grondige studies onder leiding van Hugo Soly gepubliceerd in 1988, is onvergelijkbaar groter (20).

Enkele vergelijkingspunten betreffende niet-textiel elementen zijn te vinden in Lierse testamenten van begijnen. Zo liet Isabella Ophals in haar testament van 1736 aan haar nicht een beugeltas met zilveren beugels *en de scheire*

met silveren ooren en aan haar neef haar zilveren snuifdoos. Omgekeerd kreeg de begijn Catharina Seghers een ducaton van jonge dochter Maria Theresia Brias. Die zelfde Maria Theresia Brias schonk bij testament van 1711 een zilveren lepel en vork aan begijn Elisabeth Coeckx. Catharina Seghers en Elisabeth Coeckx waren beiden begijn in het begijnhof van Lier.

Een gebruik uit het Ancien Régime dat in de begijnhoven lange tijd is blijven bestaan: het 'beste cateyl'. Dit hield in dat de feodale heer bij het overlijden van een van zijn onderdanen gemachtigd was het beste stuk uit de nalatenschap op te eisen. Meestal was dit het 'beste bed' (versta: beddengoed). Zo was in de begijnhoven de grootjuffer gerechtigd om zich het 'beste bed' toe te eigenen, eventueel ten behoeve van de infirmerie. Hoogstwaarschijnlijk is dit letterlijk op te vatten omdat dit in veel gevallen het enige van waarde was in de nalatenschap (21). Het kostbaarste onderdeel van de inboedel kwam daardoor niet in de sterfhuysboedellijsten voor.

Opvallend is dat ook in inventarissen die uitgebreider waren dan louter textiel er geen sprake is van boeken. Bij de rijkere begijnen moeten die zeker aanwezig geweest zijn, waarbij het waarschijnlijk om religieus geïnspireerde werken ging. Er bleek een gewoonte te bestaan waarbij deze boeken nagelaten werden aan de overige begijnen of aan de begijnhofbibliotheek als die er was.

Als voorzichtige en voorlopige algemene conclusie mag gesteld worden dat, te oordelen naar de weinige gegevens waarover we beschikken, ook rijke begijnen zoals de zussen de Crane in overeenstemming met de Regel erg sober leefden. De hier niet zonder moeite verzamelde gegevens mogen echter niet zomaar geëxtrapoleerd worden. Hieronder geven we verdere literatuurgegevens weer over twee heel specifieke 'dure' categorieën.

Zilverwerk

We verwezen hierboven naar de 'reciproque ghifte' uit 1703, onderling afgesloten tussen de drie zussen de Crane, allen begijn in het klein begijnhof O.L.V.-ter-Hoye te Gent. In die onderlinge afspraak werden een aantal zilveren voorwerp opgesomd. Verder haalden wij ook luxevoorwerpen in testamenten van begijnen aan: een tas met zilveren beugels, een schaar met zilveren oren, een zilveren snuifdoos, een zilveren lepel en vork.

Kim Overlaet en Inneke Baatsen (22) brengen aan dat de zilveren lepels, vooral in de 16de-eeuwse, maatschappij, ook nog een andere functie hadden dan louter en alleen eetgerief dat bij rijkere families gegeerd was, in eerste instantie als statussymbool maar ook omdat zilver de smaak van het voedsel minder beïnvloedt. Vooreerst stellen zij dat zilveren lepels, alhoewel gemaakt van een edelmetaal en dus per definitie duur, toch door heel veel mensen konden worden aangeschaft. Lepels bestonden immers in verschillende formaten en dus in verschillend gewicht, meer bepaald aan zilver. Hoe minder zilver, hoe goedkoper. Bovendien bestonden ze ook in allerlei uitvoeringen. Hoe kunstiger bewerkt hoe duurder ze uiteraard waren.

Volgens beide auteurs werden zilveren lepels ook als betaalmiddel aange-

wend. Zo halen zij een voorbeeld aan waarbij ene Barbele Verbeeck priester Jozef van Opberghen koos als uitvoerder van haar testament. Zij liet hem een zilveren lepel na voor alle moeite en werk die de uitvoering van haar testament zou meebrengen. Ook in de begijnensfeer vonden Overlaet en Baatsen een gelijkaardig voorbeeld. Bij testament van 1548 liet de Mechelse begijn Johanna De Bruyne bijna al haar zilveren lepels na aan het klooster van de grauwezusters te Mechelen om er het altaar van de kloosterkapel mee te herstellen. Waarschijnlijk lieten de uitvoerders van haar testament de lepels versmelten en werd met de opbrengst van de verkoop van het gewonnen zilver de herstellingen betaald. De auteurs stelden ook vast dat zilveren lepels heel dikwijls in veelvouden van drie werden aangetroffen. Dit zou het makkelijker gemaakt hebben om ze bij overlijden van de bezitter onder de erfgenamen te verdelen.

Naast haar zilveren lepels bezat begijn Johanna De Bruyne nog een aantal andere zilveren voorwerpen. Maar aan haar meid schonk ze vooral tinnen voorwerpen: *schotels, commekens, sauchieren* (23) *pottekens en pannekens*, praktische zaken die een meid in de keuken zeker kan gebruiken. Het betere (zilver)werk ging naar haar inwonende nichtjes Nelleke en Lysken: 6 zilveren bekers, 2 zilveren kopjes en verschillende zilveren lepels (24).

Zilveren lepels werden ook geschonken opdat de verkrijger de schenker zou blijven gedenken. Dit was trouwens geen monopolie voor de lepels, ook bekers en dergelijke werden om die reden geschonken. Zeer dikwijls droegen de lepels, maar dus ook andere zilveren voorwerpen, een inscriptie (naam van de schenker, datum, gelegenheid, ...) of bij voorbeeld het wapenschild van de schenker. Af en toe werd die herkomst dan ook expliciet in het testament vermeld om de band schenker/verkrijger te benadrukken. De begijn Maximiliane de Begge, dochter van een ridder, schonk aan elk van haar drie nichtjes een zilveren lepel (1546).

De intrinsieke waarde van de gift of nalatenschap zegt natuurlijk veel over de (gevoels)relatie tussen schenker en begunstigde (25). Af en toe vinden we in testamenten van begijnen eigenaardige zaken. Zo onder meer in het testament van de Diestse begijn Elisabeth van Meer (1667). Zij laat na aan begijn Maria van Postel, die samen met Elisabeth de kluis in het begijnhof bewoonde: *eene hanten setel, een lieuve vrouwe vant haut van Scherpenheuvel met twee kaskens, twee tenne [tinnen] blompotten ... en het koetsken [bed] ...* Meester Pelgrin van Hamel, chirurgijn kreeg *haeren charpentinen pot gedeckt met een silvere dicksel*. De pot moest echter na de dood van van Hamel teruggegeven worden aan de erfgenamen van Elisabeth van Meer. *Charpentinen* is een verbastering van *serpentinen* en dit is 'gemaakt van serpentijnsteen' (26). Vooral deze laatste toebedeling kan nogal eigenaardig overkomen. Iets erven dat later aan de erfgenamen van de erflater moet worden teruggegeven is moeilijk als een erfenis of een schenking te beschouwen. Bruikleen is hier beter op zijn plaats.

Andere begijnen schonken zaken die bij voorbeeld nut hadden in de begijnhofkerk. Zo schonk Maria Jans Rijcke(n), begijn te Amsterdam, in 1650 een

zilveren godslamp aan het begijnhof. In 1690 schenkt zij meubelen ten gerieve van de pastorie (27). Ook in het begijnhof van Marseille waren er begijnen die zilverwerk bezaten en dat reeds in de tweede helft van de 13de eeuw. Zo was er Felipa Porcelet (° ca. 1250 - †1316) die een set van zilveren schotels bezat en die bij haar overlijden naliet aan haar nichten (28).

Boeken

We mogen stellen dat de informatie aangaande boeken en leescultuur bij de begijnen nog schaarser is dan die met betrekking tot andere materiële zaken. Gegevens over boekenbezit van begijnen blijken moeilijk om te achterhalen. Zo weten we dat er in het begijnhof van Haarlem een *Fundatieboek*, een soort logboek, werd bijgehouden. In dat boek staat een lijst van boeken door begijnen aan het begijnhof geschonken (29). Deze boekenlijst lijkt in de Nederlanden een unicum te zijn. Verder hebben we weet van een begijn die in de 14de eeuw tien boeken schonk aan het begijnhof. Dit lijkt weinig, maar in een tijd waar de broekdrukkunst nog veraf is en alles met de hand werd gekopieerd lijkt ons dit toch een behoorlijk aantal, dat ook wel de rijkdom van de betrokken begijn aantoonst. In de begijnhoven in de Zuidelijke Nederlanden werden lijsten zoals die van het begijnhof van Haarlem nog niet aangetroffen. Zo zijn er in leper geen lijsten bewaard gebleven, als ze er al geweest zijn (30). Handschriften werden zelden of nooit in de bibliotheek van het begijnhof bewaard, maar gingen over van begijn op begijn, soms bij testament. Soms werden handschriften door een begijn bewaard, maar wel door een groep begijnen gedeeld.

Van een boek zijn we zeker dat het door begijnen gelezen werd, namelijk *De Evangelische Peerle* van Reinalda van Eymeren (31). Zij was geen begijn maar wel een mystiek schrijfster. Dat er wel degelijk 'literatuur' in de begijnhoven aanwezig was en dat er een literaire productie aan de gang was, blijkt onder andere uit het feit dat het Mechelse begijnhof in de 16de eeuw een eigen boekenwinkeltje zou gehad hebben (32). Wel weten we dat de begijntjes zelf af en toe literatuur produceerden onder andere in de vorm van liederenboeken. De absolute top is natuurlijk de literatuurproductie van Hadewijch, waarschijnlijk een Brabantse begijn. Naast deze absolute wereldtopper in de literatuur waren er ook nog andere begijnen die zich aan de literatuur waagden. Zo kennen we Alijt Bake, Maria van Hout en Mechthildis van Maagdenburg. Dit zijn allen begijnen en mystieke schrijfsters.

Deze bijdrage is natuurlijk niet de aangewezen plaats om op deze literaire figuren in te gaan. Volgens Mannaerts legden de begijnhoven geen gemeenschappelijke bibliotheken aan (33). Dit is in tegenspraak met het Fundatieboek van Haarlem, waar wel een lijst van geschonken boeken staat in vermeld. Bij mannelijke collega's van de begijnen, de Begarden in Maastricht, werd ook boekenbezit aangetroffen. Het ging om ongeveer twintig boeken, waaronder onder andere een volledig afschrift van Hendrik van Veldeke (34).

Besloten hofjes

Naast kledij en textiel, zilver en boeken is er een fenomeen dat typisch blijkt te zijn voor de begijnhoven in de Zuidelijke Nederlanden, en dat is dat van de besloten hofjes (35). De term, in het Latijn *hortus conclusus*, is ontleend aan het Hooglied van Salomon. De 'hofjes' zijn de meest bekende kunstuiting van de begijnen. Het gaat om kleine kastjes, kleine retabels achter glas, eventueel met zijluiken, volgepropt met gepolychromeerde beeldjes, relieken en kunstige versieringen, voorstellend een mystieke tuin, een heilige of de maagd Maria. Ze verdwijnen vrij vlug maar komen in de 18de-19de eeuw terug in zwang in de vorm van kleine, eenvoudige kastjes. Deze besloten hofjes werden door de begijnen zelf gemaakt, zodat we er mogen van uitgaan dat iedere begijn er wel eentje op haar kamertje staan of hangen had. Het Sint-Elisabethbegijnhof te Sint-Amandsberg bezit nog voorbeelden van dergelijke besloten hofjes.

Vandamme noemt de besloten hofjes een typisch product van de kunstnijverheid dat zijn plaats opeist tussen *kunst en folklore, tussen theologie en naïeve devotie* die de kwalificatie *begijntjeswerk* duidelijk te boven gaat (36). Een andere bron noemt ze unieke voorbeelden van anonieme vrouwelijke kunst (37). Bij *'Mechelen Blogt'* heten de besloten hofjes dan weer werelderfgoed te zijn. Volgens een bepaalde bron (38) zijn de besloten hofjes *vrij ongewone en uiterst zeldzame kunstwerken die hoofdzakelijk in Mechelen gemaakt werden en in deze stad bewaard bleven*. De figuurtjes in die besloten hofjes worden dan ook dikwijls *poupées de Malines* genoemd.

Volgens Anique de Kruijf nemen de besloten hofjes een unieke plaats in binnen het verschijnsel van de reliekhouders. Deze hofjes waren volgens deze auteur dan ook geen kunstvorm voorbehouden aan de begijntjes, maar ze werden vooral in Vlaanderen in de vrouwenkloosters vervaardigd. De nonnen bevestigden relieken in een houten kastje en brachten dan vervolgens een uitgebreide decoratie aan met kleine sculptuurtjes en borduurwerk in de vorm van bloemen en ranken zodat een paradijselijke omgeving ontstond (39). de Kruijf noemt deze vorm van 'bezigheid' een typische *Klosterfrauenarbeit*.

Besloten hofjes werden/worden tot in den treure op dezelfde manier beschreven: kleine retabels, vrij ondiepe kastjes met beeld van O.-L.-Vrouw of diverse heiligen met er voor een vlechtwerk van draad met vruchten en bloemen, terwijl de zijluiken gemaakt waren van glas in lood. Verondersteld wordt dat ze gemaakt werden door begijntjes (of nonnen), maar aannemelijker is dat ze gemaakt werden door passementmakers van de Sint-Lucasgilde (40).

Met dank aan Kim Overlaet, Cecile Van Ooteghem, Raymond Van Wassenhove en Luc Devriese.

Noten

- 1 Gezelle, G., *In 't vruchtbaar wijngaardland*.
- 2 Triest, M., Van Poucke, G., Vanooteghem, C. (2011), *Grote madammen: het Sint-Elisabethbegijnhof in Gent en Sint-Amandsberg*, Averbode, pp. 276.
- 3 Cailliau, H. (1995), Soo geluckigh als een begijn. Het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw-ter-Hooie, 1584-1792. In: *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 21, p. 141-145; Mestdach, K. (2000), Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof op het elan van de contrareformatie (1598-1795). In: *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 25, p. 78-80.
- 4 In Mechelen beliep deze periode slechts drie jaar. (Overlaet, K. (2015), *Familiaal kapitaal. De familiale netwerken van testateurs in het zestiende-eeuwse Mechelen*. (onuitgegeven doctoraatsthesis, UAntwerpen).
- 5 Overlaet, K. (2015), p. 212.
- 6 www.seniorenkuleuven.be (laatst geraadpleegd: 26.09.2015); Gielen, H. (2013), *Op zoek naar de echte begijnen*, www.academia.edu, p. 63.
- 7 Jacques de Crane: Gent 19.12.1622, gehuwd in Gent, 5.05.1644 met Josine (Judoca) Ooms, Gestorven te Doornik in krijgsgevangenschap op 26.10.1675. Hij was heer van Scheppers onder Grammene en tiende schepen van Gedele van de stad Gent. Marie Justine de Crane geboren in Destelbergen, 12.02.1645, zal na het overlijden van haar vader Jacques optreden als *mater familias*. Zo zal zij ruim 50 jaar na het overlijden van haar vader nog steeds bezig zijn met het uitvoeren en regelen van het complexe sterfhuis van Jacques. Zij komt hierbij over als een, op zijn zachtst gezegd, keiharde tante. Dat was misschien wel nodig om de schuldeisers in het sterfhuis het hoofd te bieden. Isabelle, geboren te Oostakker op 03.07.1649, waarschijnlijk in het *huys van plaisance* op het Westveld waar haar ouders woonden. Het *huys* stond op de plaats waar nu het stadsparkje ligt, in de Heiveldstraat.
- 8 Iedere begijn bleef verbonden aan het convent waar ze was ingetreden, in dit geval dus het convent Huyshove, wat waarschijnlijk een verbastering is van Ays-hove. Zie Cailliau, H. (1995), p. 81 en 216.
- 9 Provoost N. (2010), Genegenheid tussen vier muren. Informele contacten en sociale relaties van alleenstaande vrouwen in testamenten (Lier, 1670-1755). In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, jg. 7, nr.3.
- 10 Overlaet, K. (2015), pp. 195-223.
- 11 Overlaet, K. (2015), pp. 194, 204-205.
- 12 Gielen, H. (2013), p. 32.
- 13 Een broer van de begijn Lammens was notaris in Sleidinge. Het lijstje kwam in het bezit van J - P. R. door aankoop. Een kopie wordt bewaard in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg.
- 14 Avondts, G., Debulpaep, G., Hannes, J., Moonen, R., Scholliers, E., Scholliers, P. (1978). *Lonen in de spinnerij van het bedrijf A. Voortman – NV Texas. Dossier nr. 3*, Brussel, V.U.B., pp. 119.
- 15 Gielen, H. (2013), p. 45.
- 16 Poelman, R. (2011) Uit de boedelbeschrijving van begijn Dymphna Van Laere, overleden op 21 juni 1900. In: Triest e.a., p. 173-176.
- 17 Cailliau, H. (1995), p. 171-173.
- 18 Mestdach, K. (2000), p. 169-173.
- 19 Devriese, L. (2006), Textiel in de Gentse Waterwijk 1688-1769. In: *Tijdschrift voor Industriële Geschiedenis*, deel 94, p. 35.
- 20 Soly, H., Terryn, H., Van Ryckeghem, G., Bourgeois, I. (1988), De boedelbeschrij-

- ving van een 18de eeuwse leefcultuur. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 63, p. 3-97.
- 21 Devriese, L. (2015), Slaapcomfort voor rijk en arm (Gent, 14de – 17de eeuw). In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 13 nr. 4, p. 11-19.
 - 22 Overlaet, K., Baatsen, I. (2015), Zilveren lepels in het zestiende eeuwse Mechelen. Luxueus eetgerei of betekenisvolle *gedinckenisse*. In: *Tijd-Schrift*, jg. 5, nr. 1, p. 25-38.
 - 23 Sauskommen
 - 24 Waarschijnlijk de rest van de lepels na de schenking aan het Mechelse klooster der grauwezusters.
 - 25 De Groot, J., Sturtewagen, I. (2015), De kinderen van Roegier Gheeraerts. Goederen en familierelaties binnen een Brugs brouwersgezin, anno 1589. In: *Tijd-Schrift*, jg. 5, nr. 1, p. 39-51.
 - 26 De Backer C., Het geheim van de charpentinen pot met het zilveren deksel, een legaat van begijn Elisabeth van Meer voor chirurgijn Pelgrin van Hamel, Diest, 1667 (in: *Oostbrabant*, 2004-3); Serpentijn of clinochrysotiel is een magnesium-ijzer-silicaat, en kan rood, geel, wit of groen zijn. Een van de soorten valt onder asbest. De steen is doorschijnend tot opaak. Soms wordt het verkocht als imitatiejade. De steen krijgt helende werkingen toegedicht: zo brengt hij balans in lichaam en geest en helpt negatieve energie en stralingen buiten te houden. De steen maakt het ook mogelijk kalmte te brengen en compromissen te sluiten. Ook fysiek zou de steen wat te weeg brengen: hij werkt reinigend en ontgiftend, zou ook ideaal zijn voor de insulinehuishouding en het calcium- en magnesiumgehalte in evenwicht brengen.
 - 27 www.genealogieonline.nl
 - 28 Genecin, I (2015), 'In the world but of the world'? Doucelina, Felipa, and the Beguines of Marseilles (proefschrift Columbia University).
 - 29 van den Berg, W., Stouten, H. (1987, p. 61), *Het woord van de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen*, Wolters - Noordhoff, Groningen.
 - 30 Simons, W., Trio, P. (2001), Begijnen, begarden en tertiariissen in het middeleeuwse Ieper. In: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, nr. 4, p. 118-167.
 - 31 Geboren 1463, gestorven 1540, fa. Wickman, schepen van Arnhem.
 - 32 Anon. (2006), *Dagelijks geloof. Vrouwen en religie in de laatmiddeleeuwse stad*. Digitale tentoonstelling, bc.ub.leidenuniv.nl.
 - 33 Mannaerts, p. (2008), *Vlaamse begijnhofmuziek herontdekt*, Brepols, Turnhout, pp. 284.
 - 34 Tervoooren, H., Kirschner, C., Spicker, J. (2005), *Van der Masen tot op den Rijn. Ein Handbuch zur Geschichte der mittelalterlichen volkssprachlichen Literatur im Raum von Rhein und Maas*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, Berlin, pp. 449.
 - 35 Nieuwsbrief van de Vrienden van de Universiteitsbibliotheek, jg. 17/1, april 2004, p. 2; Vanthienen, A., red.(2003), *Tussen hemel en aarde. Begijnen in de Lage Landen*, Rosa Fact sheets nr. 22; Triest, M. (1998), *Het besloten hofje: begijnen in de zuidelijke Nederlanden*, Van Halewijck, Leuven, p. 229-332.
 - 36 Vandamme, E. (1981), Besloten hofjes. In: M. Smeyers (red.), *Archivum artis lovaniense. Bijdragen tot de geschiedenis van de kunst der Nederlanden. Opgedragen aan prof.em.dr. J.K. Steppe*.
 - 37 Anoniem, *Start restauratie en onderzoek van Mechelse Besloten Hofjes* (<https://www.arts.kuleuven.be>)
 - 38 www.kunstenenerfgoed.be
 - 39 de Kruijf, A.C. (2011), *Miraculeus bewaard: middeleeuwse Utrechtse relieken op reis. De schat van de oud-katholieke Gertrudiskathedraal*. (doctoraatsproefschrift Universiteit Amsterdam).
 - 40 Knippenberg, W.H. Th. (1971), Stolpen. In: *Brabants Heem*, jg. 23, p. 41-45.

LEDERUITSNIJDERIJ EN RIJTUIGMAKERIJ ROBERT ROSSEAU: EEN LAATSTE GETUIGE TUSSEN 'T PAS, GENT, 1991

Adrien Brysse, Luc Devriese

Samenvatting

Een in 1991 gemaakte fotoreportage brengt een wereldje in beeld dat nu totaal verdwenen is: de lederuitsnijderij Rosseau in het Gentse stadscentrum die allerhande artikelen leverde voor paarden en rijtuigen. De zaak bezat een ongewoon winkelinterieur met talloze voorraadbakken en –bakjes voor de meest diverse onderdelen en behoeften. We zien ook geïllustreerd hoe de zaakvoerder gedeeltelijk overschakelde naar de verkoop van behoeften voor autoreparatie.

24

Zoals in deze aflevering van *Van Mensen en Dingen* uitvoerig geïllustreerd staat, draaide ook in de stad tot aan Wereldoorlog II een omvangrijke en diverse wereld omheen het paard, het paard als nuttig trekdier en als kostbaar statussymbool. Na de oorlog verdween dat alles vrij abrupt. Rijtuigmakers, alias carrossiers, ooit fabrikanten van karossen, schakelden over naar het uitrusten en comfortabel maken van auto's, beletteren van bedrijfsvoertuigen en evenzeer of nog veel meer naar het oplappen van beschadigde exemplaren. Zadelmakers en 'garnierders', plaatsten en bekleedden zetels, brachten binnenbekleding aan en herstelden beschadigingen.

Sommigen onder hen schakelden wel over naar de verkoop van behoeften voor auto's, maar bleven hun oude 'paardencliënteel' aanhouden en gingen ook jonge amateur- en sportruiters bedienen. Een uniek voorbeeld daarvan in Gent was de firma Robert Rosseau in Tussen 't Pas, die begin jaren 1990 haar deuren sloot. Een trouwe klant (F.O. Ödberg), zoon van een vriend van de laatste uitbater, kreeg in 1991 de gelegenheid een fotoreportage te maken van de inboedel toen in uitverkoop, maar met nog vrijwel intacte en toch wel heel bijzondere winkelmeubilering.

De zaak aan Tussen 't Pas (oudere naam Rodetorenstraat) kon bogen op een lange traditie binnen eenzelfde familie. Volgens de *Wegwijzers*

van Gent schakelde D. Rosseau er in 1887 van handel in 'witgoed' over naar lederuitsnijderij. Dat bleef zo tot 1946 toen de firma als actief in de rijtuigbouw - carrosserie in de handelsgids opgenomen werd. In 1972 werden, nog steeds volgens dezelfde bron, auto onderdelen verkocht, al viel daarvan in de winkelinrichting niet zoveel van te merken. Benodigheden voor paarden bleven de sfeer bepalen.

In *Ghentsche Tydinghen* jaargang 33 (2004, nr. 1; p. 41 –45) werd een heel persoonlijke getuigenis daarvan opgenomen samen met een drietal foto's. Dit themanummer van VMD biedt ons de gelegenheid deze aan te vullen.

Met bijzondere dank aan Frank Ödberg

Afb. 1. Foto uit 1991 van de anno 2016 nog onveranderd gebleven voorgevel in Tussen 't Pas.

Afb. 2. In het gezaandstraalde vensteropschrift kan men lezen dat in de zaak wel degelijk de overgang gemaakt werd naar de 'moderne tijd'. De Franstalige versie stond te lezen op het andere venster.

26

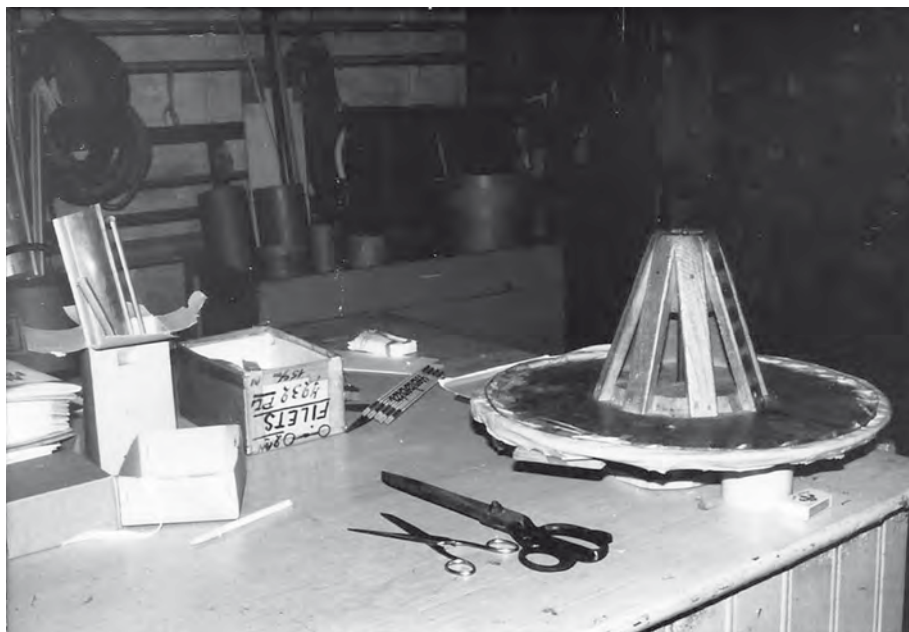
Afb. 3. Een centraal opengewerkte ruimte geeft een indrukwekkend uitzicht aan de al bij al toch kleine winkel.

Afb. 4. Slechts enkele van de vele voorraadbakken.

Afb. 5. Ook een trapleuning werd ingepalmd om er kettingen aan te hangen. Links een kast met sporen.

Afb. 6. Een haspel om menkoorden, 'lijnen', probleemloos op en af te winden.

Afb. 7. Metalen 'chassis' van paardenzadels. Deze werden uit de fabriek aangeleverd in verschillende vormen en formaten. De zadelmaker kon deze bekleden en omtoveren tot comfortabele zitjes.

*Afb. 8. De auto is in 1991 alomtegenwoordig. Ook de blutsen en de krassen, groot en klein.
Een goeie voorraad van een bekend product om die zaken op te lappen.*

Firma Robert Rosseau

Tussen't Pas, 15

9000 GENT

Benodigheden voor zadelmakerij,
autocarrosserie en garnieren

Tel. 25.82.09 (Inter 091) - P.C.R. 000-0007517-48

B.T.W. 588.318.559

H.R. 14337

HET BELGISCH TREKPAARD ZIJN GESCHIEDENIS: ENKELE GETUIGENIS- SEN EN EEN MUSEUM IN VOLLEZELE

Luc Devriese

Samenvatting

De roem van België op paardengebied is zonder de minste twijfel het zware trekpaard, meestal het Belgisch Trekpaard genoemd. Varianten daarvan zijn de Ardenner en het Vlaams Trekpaard die hun eigen promotoren kennen. De faam daarvan gaat ver in de tijd terug. In deze bijdrage twee getuigenissen, een uit de zestiende en een uit de vroege negentiende eeuw, die er niet om liegen, samen met een korte presentatie van een klein museum dat die geschiedenis in ere houdt.

Marcus van Vaernewijck in 1568

*De Vlaemsche en andere Nederlandsche peerden zijn sterker en bequaemer tot den oorlog als de gene die men ergens elders vind. Al hebben de Denemarckers, Polaken, Russen en Tartaeren eenen grooten overvloed van dese beesten, en de Spanjaerden seer fraeye peerden, sy moeten nochtans in grootte en sterkte wyken aen de Vlaemsche en Nerderlandsche. Zo schreef in 1568 de, overigens wel eens chauvinistische Gentse kroniekschrijver Marcus van Vaernewyck (1518-1569) in zijn *Historie van Belgis / Den spieghel der Nederlandscher Audtheyt* (citaat uit de heruitgave van 1784, deel 2, p. 222). Hij voegt er aan toe dat de jaarlijkse Gentse paardenmarkt op halfvasten drie dagen duurde en bezocht werd door *kooplieden uyt Duytsland, Vrankryk en meer gewesten. Ook is er jaerlyks eene merkt van peerden en andere beesten op den 9 mey omtrent S. Amandsberg, een weynig buiten de Antwerpsche poorte.**

Goethe in de jaren 1820

Een onverdachte bron is zeker J.W. von Goethe, steevast de grote Goethe genoemd. Die gaf in een discussie over de schoonheid van paarden te kennen dat ook trekpaarden mooi kunnen zijn, zelfs meer karakter vertonen dan sierlijke rijpaarden. Men had het in zijn tijd niet over Belgische trekpaarden (dat land bestond nog niet) en ook nog niet over Brabantse trekpaarden, maar over de paarden van Brabantse voerlui, die blijkbaar ook voordien al internationaal gerenommeerd waren. Het gesprekje met Eckermann, zijn honds-trouwe interviewer en klankbord, gaat als volgt:

“Könnte man nicht auch” sagte ich (Eckermann), “einen Karrengaul (wagen-

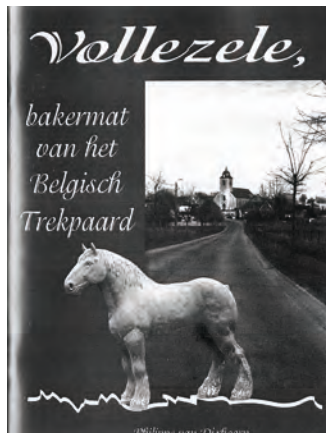
paard) schön nennen, wie uns vorhin einige sehr starke vor den Frachtwagen der Brabanter Fuhrleute begegneten (zoals we aantreffen)?”.

“Allerdings”, erwiderte Goethe; “und warum nicht? Ein Maler (schilder), fände an den stark ausgeprägten (uitgesproken) Charakter, an dem mächtigen Ausdruck von Knochen, Sehnen (pezen) und Muskeln eines solchen Tieres warscheinlijk noch ein weit mannigfaltes (veel menigvuldiger) Spiel von allerlei Schönheiten als an dem mildern, egalern Charakter eines zierlichen Reitpferdes.” (Bron: *Eckermann's Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens* (18 april 1827), geciteerd in Stokvis, B. *Het paard in de literatuur*, De Tijdstroom, Lochem (zonder jaartal), p. 116-117; de gesprekken zijn voluit beschikbaar op het internet).

Vollezele

Vollezele, nu deelgemeente van Galmaarden, in het Pajottenland niet zo ver van Henegouwen, herbergt een klein museum dat zonder twijfel een van de sympathiekste in het land is. In het vroegere gemeentehuis(je) wordt de geschiedenis geïllustreerd van de bloeitijd van het Belgisch Trekpaard. Het dorp herbergde in de glorie tijd niet minder dan drie wereldvermaarde hengstenhouderijen. ‘Wereldvermaard’ is hier letterlijk te nemen: in 1910 werden 34.599 Belgische paarden uitgevoerd, waaronder 1600 naar Amerika. De uitvoer strekte van Argentinië tot Rusland.

Een belangrijk aantal van de beste en duurste hengsten waren uit Vollezele afkomstig. Pionier Remi Van Der Schueren, gevestigd in dat dorp, had niet enkel fokkerstalent. Hij begreep dat men het product goed moest promoten en dat gebeurde vooral op internationale tentoonstellingen en wedstrijden. Samen met een tweetal andere hengstenhouders stichtte hij in 1885 de vereniging van het Belgisch Trekpaard. In minder dan geen tijd vormde deze organisatie drie lokale strekkingen, de ‘Kolossen uit de Mehaignestreek’, de ‘Grijzen uit het Nijvelse’ en de ‘Dikke uit de Denderstreek’ om tot een succesvol uniform ras. Van Der Schuerens Orange I en Brillant waren daarin voortrekkers. Het monsterachtig grote succes duurde echter niet veel meer dan een halve eeuw...

Een bezoekje is zonder meer aan te bevelen. Open op zondagen. Voor groepen kan het ook op andere dagen, maar dat moet vooraf aangevraagd worden bij de vrijwilligers die het museum open houden (dat kan via de site, gemakkelijk te vinden als je Vollezele en trekpaard intikt op Google). Het rijk gestoffeerde kleine museum laat je toe kennis te maken met de geschiedenis van het Belgisch Trekpaard in al zijn aspecten. Het is als volgt ingedeeld:

Kamer 1: Spierkracht in landbouw, visserij, bosbouw, haven, industrie, leger, transport, ontspanning. Daaraan gerelateerde beroepen: stalknecht, hengstenknecht, veearts, gareelmaker, wagenmaker, hoefsmid, voerman...

Kamer 2: Vollezele: bloeiend kweekcentrum van het Belgisch Trekpaard: kampioenhengst Brilliant, belangrijke export, stoeterijen (Haras de Vollezele).

Kamer 3: Paardenkracht: paard optuigen, siertuigen, paard inspannen voor het landwerk.

Kamer 4: Fokkerij: nieuw leven (dekking, stamboeken, stamboom, keuringen).

Kamer 5: Filmzaal: promotiefilmpje van het BTP uit de jaren 1930.

De illustraties hierbij tonen de grote huisvriend van het gezin Stalpaert aan het werk in het mooie Brabantse landschap (foto 2015) en het voorplat van een museumboekje opgesteld door de verdienstelijke stichter van het museum Philippe van Dixhoorn, telg uit een Zeeuws-Vlaams hengstenhoudersgeslacht gevestigd in Vollezele.

Met dank aan Marc Stalpaert, Vollezele

HOEFMEDEN, ZADELMAKERS, CAROS- SIERS EN ANDER 'PEERDEVOLK' VOLOP IN DE WEER (GENT 1845 – 1976)

Luc Devriese

Samenvatting

Aan de hand van gegevens opgenomen in de jaarlijks gepubliceerde Wegwijzers van Gent' wordt een overzicht gegeven van de aantallen Gentse bedrijven en (vooral) bedrijfjes actief in met paarden geassocieerde beroepen tijdens de laatste helft van de jaren 1800 en de eerste van helft van de vorige eeuw. We zien het aantal hoefsmeden langzaam stijgen tot aan de eerste wereldoorlog om tussen de beide oorlogen te dalen. De aantallen wagenmakers en zadelmakers vertonen een gelijkaardige evolutie. Vooral de zadelmakers fabriceerden of verkochten ook ander materiaal zoals lederen reisartikelen. De rijtuigmakers (carrossiers) werden pas aan het begin van de vorige eeuw talrijk. Al deze specialiteiten verdwenen abrupt kort na de tweede wereldoorlog. Enkel de rijtuigmakers vormden hierop een uitzondering. Wel moet er rekening mee gehouden worden dat veel van hen overschakelden naar garnering en herstel van de talrijker wordende auto's. De bijdrage wordt geïllustreerd aan de hand van het overvloedig beschikbare publicitaire materiaal.

33

Inleiding

In de tweede helft van de jaren 1800 werden paarden, reizen per paard en vervoer met wagen en paard allengs meer algemeen. Het bezit van een of meer paarden was eeuwenlang 'het' attribuut van de edelman. De term 'ridder' is niet voor niets een vervorming van 'ruiter', net zoals de 'chevalier' afgeleid is van 'cheval'. Omstreeks 1850 zat dat er nog voor een goed stuk in. Paarden en chique rijtuigen, karossen, waren nog steeds uitingen van prestige, maar het bezit ervan was al lang niet meer het voorrecht van de adel. Het Brabantse trekpaard trok zware lasten over grote fabrieksterreinen en aan de havens. Voerlui, 'voermans', verzorgden regelmatige diensten (afb. 1), maar ze hadden toen al flink concurrentie gekregen van de spoorwegen en buurtspoorwegen. De diligences voor reizigers- en postvervoer (afb. 2) waren verdwenen. Het zware trekpaard werd het 'boerenpaard', al bezaten nog lang niet alle boeren omstreeks 1850 een paard. Het 'Belgisch Trekpaard' kende zijn glorieetijd vanaf ca. 1875 tot 1950.

Een statistiekje

De evolutie van het belang van de verschillende beroepscategorieën die met

het paard te maken hadden, kunnen we mooi volgen aan de hand van de voorlopers van de nu ook alweer bijna verdwenen 'Gele Gidsen'. In Gent verschenen de 'Wegwijzers van Gent' (of ook 'van Gent en de provincie Oost-Vlaanderen' - titels in verschillende schrijfvarianten) vanaf de jaren 1770 tot de jaren 1940. Hieruit gingen we putten om in (zoveel mogelijk) tienjaarlijkse momentopnames de evolutie te volgen. De aantallen werden in een tabel verzameld. Korte teksten commentariëren opvallende verschuivingen en opmerkelijke details. Voor wat de illustraties betreft is er keuze te over in de porseleinkaartenverzameling Van Geluwe in het Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg en de rijke collectie Ephemera (Vliegende bladen) van de UGent bibliotheek. Dit werd aangevuld met enkele overnames uit de Wegwijzers en een tweetal actuele foto's van getuigen uit ons paardenverleden in het stadsbeeld.

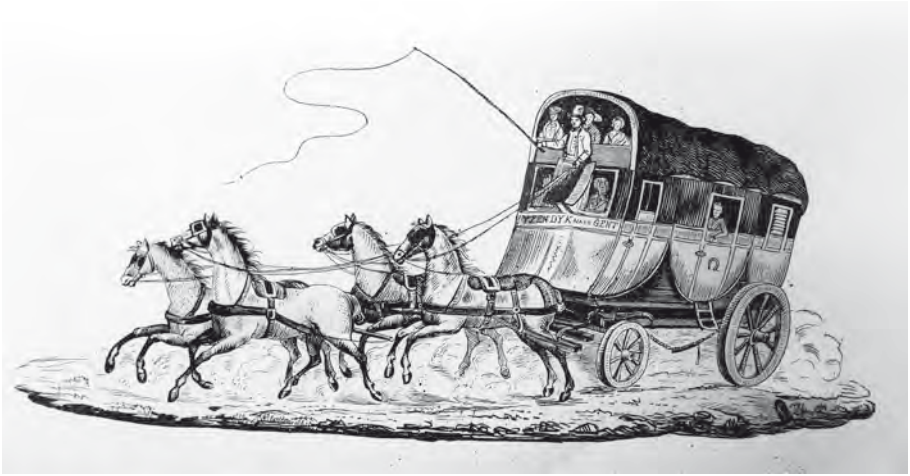
Afb. 1. De gebroeders Ponette kondigen aan dat ze hun krachten verenigd hebben en dat hun gezamenlijke firma goedkoop en secuur goederen zal vervoeren. Hun burelen zijn te Gent gevestigd in de Cour Saint - Georges aan de Hoogpoort en te Ronse in 'L'Etoile' aan de Doorniksestraat (porseleinkaart, DSMG verzameling).

Een algemene commentaar

Dat het paard in de jaren 1800 erg belangrijk was in de stedelijke samenleving, hoeft geen betoog. Naast de militaire paarden in de cavaleriekazernes en de luxepaarden van burgers en hoge militairen, waren er de trek- en rijtuigpaarden die zwaar en snel vervoer (alles is relatief) aankonden.

De hoefsmeden waren de voorlopers van de gediplomeerde dierenartsen. Wie een ziek dier had en de middelen bezat om er iets te laten aan doen, wendde zich tot een ervaren hoefsmid die 'alles' wist van de ziekten, niet enkel van paarden. Daarnaast kon men het proberen met de aanroeping van

een van de vele al of niet gespecialiseerde geneesheiligen of men riep de hulp in van geheimzinnig doende 'genezers' met magische middeltjes.

Afb. 2. Postkoets Veendijk - Gent. Veendijk heeft nog steeds een bistro restaurant 'Herbergh De Postkoets' (porseleinkaart, DSMG).

De tijden waren echter aan het veranderen. De Gentenaar Pierre Antoine Milliau fils, 'artiste vétérinaire', later betiteld als *médecin vétérinaire de 1e classe*, afgestudeerd in een nieuw type onderwijsinstelling, de veterinaire school van Alfort (Maisons - Alfort bij Parijs), was een van de eerste 'vétérinaires' in onze streken. Hij vestigde zich in de Jooremaaiebuurt aan de toen al drukke Dampoort. Zijn opvolger Ch. Lecompte, van wie we hier een luxueuze porseleinkaart reproduceren (afb. 3), was blijkbaar een allround man. Die bouwde een kliniek (infirmérie) uit, waar men ook aan hoefbeslag deed. Een andere opvallende naam was Doutreluigne die zijn praktijk had in de verdwenen Regnessestraat (nu Sint-Baafsplein), pal in het centrum. De eerste dierenartsen werden door het volk paardenmeester ('peerdemeester') genoemd omdat het paard veruit hun belangrijkste patiënt was.

De hoefsmeden waren omstreeks 1800 nog half ambachtelijk georganiseerd. Zo geeft de Wegwijzer van 1789 elf namen aan, waarvan er vier 'gecommiteerden' het bestuur (de eed) vormden en de anderen suppoosten (meesters) waren. Ze waren aan de grote invalswegen gevestigd en ook in het centrum (afb. 4). Sommige familienamen zoals Stevens (afb. 5) komen opvallend dikwijls terug. We zien de aantallen langzaam stijgen van 17 bij de aanvang van de hier beschouwde periode (Tabel 1) tot een maximum van 38 in 1895 en dan weer langzaam dalen in de daaropvolgende halve eeuw. Na W.O. II is het er abrupt mee gedaan. In de Wegwijzer van 1948 staan er geen hoefsmeden meer vermeld, al waren er waarschijnlijk nog wel enkele actief in de stad. Zadel- en rytuigmakers-carrossiers fabriceerden niet zelden zowel paardengetuig als wagens. Ze waren polyvalent. Sommigen waren daarenboven nog actief als hoefsmid. Wellicht deden ze dat niet allemaal zelf: ze stelden als

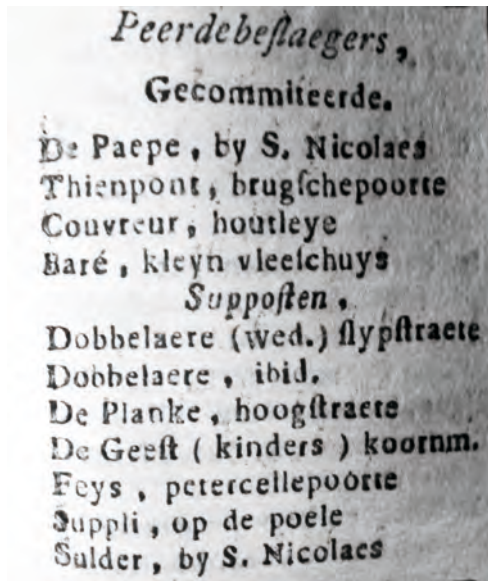
bedrijfsleiders, naast hun eigen werklui, ook een hoefsmid te werk. Enkelens stonden aan het hoofd van echte bedrijven of bedrijfjes. Daarvan getuigen fraaie porseleinkaarten (afb. 6 en 7). Het waren prestigieuze zaken. Zadelmakers deden er alles aan om in hun winkels en magazijnen luxe uit te stralen (afb. 8, 9, 10). Naast 'paardentuig' verkochten ze, of fabriceerden en verkochten ze allerhande reis en sportartikelen, wellicht meestal van de duurdere soort (afb. 11, 12, 13). Hun aantallen stegen tot in het derde kwart van de jaren 1800 om dan lang stabiel te blijven tot en met W.O. I. Daarna dalen ze om, net als de hoefsmiden, meteen na W.O. II uit de 'Wegwijzers' en vermoedelijk ook uit het stadsbeeld te verdwijnen.

Afb. 3. Porseleinkaart (DSMG) met een lichtjes overdreven afbeelding van de praktijk en kliniek (infirmérie) van rijksveearts (vétérinaire du gouvernement) Charles Lecompte, opvolger van Dr. Milliau, aan de Jan van Gentstraat en Dampoortstraat (destijds rue d'Anvers). Er werd ook aan hoefbeslag 'op de hand' gedaan (zonder hoefstal). Volgens de voorstelling zou dat gebeuren met een stoeltje.

De makers van zware lastwagens die we als wagenmakers betitelen, vallen in de 'Wegwijzer' - adresboeken niet altijd gemakkelijk te onderscheiden van de rijtuigmakers (carrossiers) die elegante en dikwijls luxueuze koetsen voor vervoer van één, twee of meerdere personen vervaardigden (afb. 14 en 15). Vooral in de bloeitijd, in het laatste kwart van de jaren 1800 en in de jaren voor W.O. I, wordt in de 'Wegwijzers' een onderscheid gemaakt tussen rijtuigmakers, rijtuigsmiden, garnierders en rijtuigschilders of zelfs -vernisseren. Sommige van die bedrijfjes combineerden twee of meer dergelijke activiteiten. Ze hadden vermoedelijk meerdere gespecialiseerde werklui in dienst.

De types rijtuigen varieerden sterk, gaande van een vederlicht 'tonnetje' of een sjees tot postkoetsen, al of niet gesloten en beschut tegen weer en wind. Vergeten we ook niet de talloze paardenkarren voor het vervoer en het venteren van eetwaren zoals groenten, mossels of vis en allerhande producten tot en met petroleum om nog te zwijgen over de hondenkarretjes en steekkarren die destijds onze straten onveilig maakten. De aantallen rijtuigmakers blijven in de tweede helft van de 19de eeuw vrij constant. Kort voor W.O. I stijgen ze zelfs en ze blijven vrij talrijk tot na W.O. II. In die tijd werkten de carrossiers echter wellicht voor een goed stuk al aan auto's.

Afb. 4. Gentse hoefsmeden in 1789 (Wegwijzer van Gent). De vier 'gecommitteerden' vormen het bestuur. De suppoosten waren de andere meesters - hoefsmeden. De termen stammen uit de laatste eeuw van het ambachtswezen.

Afb. 5. P. Stevens - De Moerloose behoorde tot een familie die meerdere hoefsmeden (paardensmeden) telde. Hij was gevestigd op een heel geschikte plaats: de Korenmarkt, druk begin- en eindpunt van verschillende vervoerdiensten. De man beperkte zich niet tot louter hoefbeslag, zo te zien (Wegwijzer van Gent, 1895).

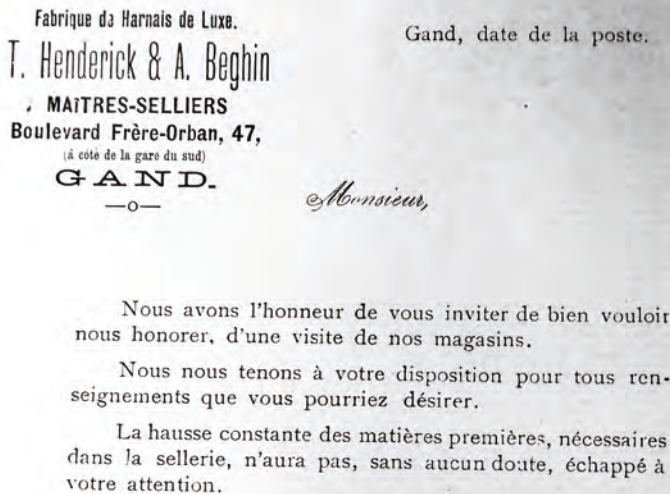

Afb. 6. De prestigieuze zaak van Pulinx aan de hoek van de Jonkvrouw Mattestraat en Onderbergen in het vroegere gildehuis van de brouwers combineerde de hoefsmederij met de constructie van luxueuze koetsen van diverse types. Hier ook een voorstelling van hoeven beslaan 'op de hand' (porseleinkaart DSMG, ongedateerd). Voor zijn werkplaats en / of tentoonstellingsruimte kon hij beschikken over een zaal met prachtig stuc plafond van Christian Hantsche.

Afb. 7. Ook J. Putzys - Van Ackere (of althans zijn zaak) op de Kouter (Porseleinkaart, DSMG, ongedateerd) was polyvalent: hoefsmid: maréchal - ferrant, zadelmaker (sellier) en koetsconstructeur (carrossier).

Een andere heel belangrijke categorie die beroep deed op paarden, was die van de huurhouders (louageurs in de Gentse documenten). Sommigen onder hen beheerden grote zaken met veel rijtuig en van allerlei types, uiteraard met bijhorende paarden en koetsiers. Een vreemd paard kan je immers niet zo maar menen. Wat je zeker niet kon, was paard en koets ergens eventjes 'parkeren' op straat en onbeheerd achterlaten. Bij sommige drankhuizen kon dat wel, desnoods op de 'koer', het paard vastgebonden aan een paal of boomstam. Daarvan zijn onze woorden staminee, stamcafé en stamtafel afgeleid.

Afb. 8. Henderick en Beghin dreven een handel in zadels en luxe harnassen (paardentuig) op een gepaste locatie; aan de Hubert Frère – Orbanlaan (Ugentbib, Ephemera, niet gedateerd).

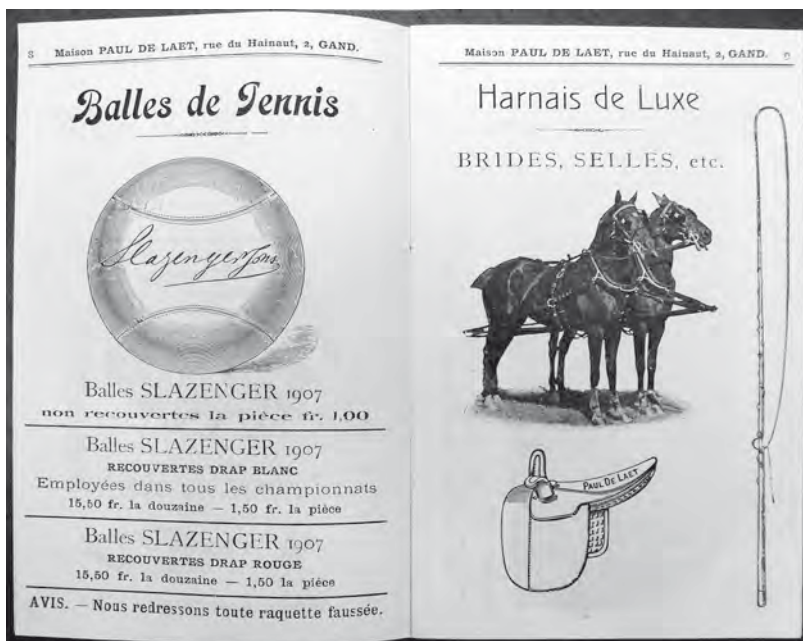

Afb. 9. De Brusselse zadel- en paardentuigmaker Ladoubée– Lejeune in de Magdalenastraat had graaf Vilain XIII als klant (Ugent-bib, Ephemera, niet gedateerd). Het fraaie vignet toont een vluchterskoers. Jachtartikelen behoorden tot het assortiment van deze handelaar die waarschijnlijk vooral leverde aan de 'leisure class'.

Afb. 10. Zadelmakers probeerden een rijk cliënteel te verwerven en vertrouwen in te boezemen door zich te vestigen in prestige en rijkdom uitstralende panden, liefst in overladen 'beaux arts stijl' zoals De Laet aan de hoek van de Voldersstraat en de Kalandestraat (foto 2015).

40

Afb. 11. De Laet verkocht niet enkel zadels en paardentuig maar ook sport- en reisartikelen, zelfs tennisballen ... speelgoed voor de upper class (Ugentbib, Ephemera, niet gedateerd).

Het aantal huurhouders was in de bestudeerde periode vrij beperkt. We moeten dat beeld echter bijstellen door er een enigszins aparte categorie aan toe te voegen: die van de huurkoetsiers. Voor de iets minder gegoeden die zich geen eigen paard met koets (en koetsier!) konden veroorloven, vormden de vele 'vigilanten' de oplossing. Dat waren huurkoetsen in eigendom van al of niet zelfstandige koetsiers. Ze brachten hun klanten naar hun bestemming en wachtten daar op hen (vandaar de term vigilante: 'vigile') om ze terug te voeren, of ze wachtten op klanten aan de uitgangen van stations of vergaderplaatsen, schouwburgen en drukke pleinen. Hun aantal steeg van een vijftigtal in 1845 tot ongeveer 100 een halve eeuw later. Dat waren dus de voorgangers van onze taximannen en -vrouwen. Tussen haakjes: het woord taxi is afgeleid van het Griekse taxis (betaling) dat ook in taxeren zit.

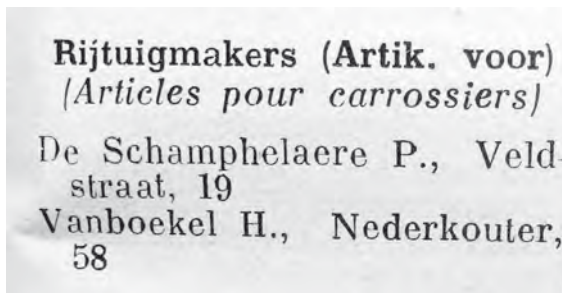
Afb. 12. Ook Henderrick zocht het bij een kapitaalkrchtig cliënteel. Daarvan getuigen de benaming 'Engelsche Zadelmakerij' en het adres aan de Hubert Frère-Orbanlaan (zie ook afb. 8). Het assortiment was uitgebreid naar allerhande lederwaren, tot en met geldbeugels (Wegwijzer van Gent, 1915)

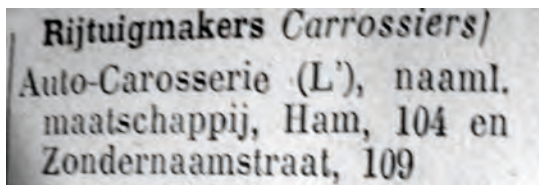
Afb. 13. De fabricage en de verkoop van koffers (malles) en reistassen was een nevenactiviteit van de sellerie - zadelmakerij (Ugentbib. Ephemera, 1866).

Afb. 14. De naam Vandercruyssen bleef lang goed gekend in het wereldje van de rijtuigmakers, alias carrossiers (porseleinkaart, DSMG). Zie ook afb. 21.

Afb. 15. Rijtuigmakers hadden nood aan onderdelen allerlei aard. Hier een in Gent destijds goed gekende firma (Wegwijzer van Gent, 1915).

Afb. 16. Het op zich zelf voortbewegende voertuig, de auto mobile, alias de auto, komt op. De rijtuigmakers - carrossiers in de Ham en de Zondernaamstraat noemden hun firma niet bijster bescheiden L' Automobile (Wegwijzer van Gent, 1915).

Afb. 17. Letterschilders op koetsen en karren schakelden moeiteloos over naar de auto (Wegwijzer van Gent, 1926).

Afb. 18. Zadelmaker en 'garnierder' van rijtuigen Ernest Mortier nam er naast alle soorten van paardentoebehoren, ook de automobiel bij (Ugentbib, Ephemera, zonder jaartal).

Afb. 19. De 'camion' duikt op bij een wagen- en rijtuigmaker. Geen toeval (Wegwijzer van Gent, 1926).

Afb. 20. En hier is hij dan: koning auto in vol ornaat op een publiciteit voor toebehoren van een 'garnierder' (Wegwijzer van Gent, 1932).

Van der Cruyssen Richard, 300, Ferreriaan. — Spécialité van reparatiën en schilderen van autobussen, voitures en camions. Bijzonderheid van Binnen-Overtrekken. — Spécialité de réparations et de peinture d'autobus. Spécialité de housses intérieures.

Afb. 21. De firma Vandercruyssen (zie ook afb. 14) levert zelfs autobussen (Wegwijzer van Gent, 1948).

Huurhouwderijen — Louageries
 De Pauw R., 10, Keizerin Maria-Theresiastraat. Tél. 572.52.
 Schollaert Hipp., Cour du Prince, 13, Prinsenhof. Tél. 502.91. — Voitures pour toutes cérémonies.
 Voet Jules, 9, rue du Jardin. Tél. 519.61.

Afb. 22. Ook huurhouders schakelen om: 'Schollaert' werd een alom gekende verhuysfirma (Wegwijzer van Gent, 1948).

Huurhouwderijen — Louageries
 De Pauw R., 10, Keizerin Maria-Theresiastraat. Tél. 572.52.
 Schollaert Hipp., Cour du Prince, 13, Prinsenhof. Tél. 502.91. — Voitures pour toutes cérémonies.
 Voet Jules, 9, rue du Jardin. Tél. 519.61.

Afb. 23. 'Huurhouwder' Schollaert (Prinsenhof) neemt er ook ceremoniewagens bij (Wegwijzer van Gent, 1948).

Haast symbolisch: terwijl Juul (met pet) zijn ervaringen vertelt aan onze verslaggever, wordt de paardekar voorbijgestoken door een moderne wegrees...

Afb. 24. Voerman Julien Dossche en zijn paarden Max en Jan met katoenafval op weg langs drukke Gentse wegen in dienst van UCO voorbij gestoken door een moderne wegrees. Een beeld uit 1976, toen al hallucinant. Naast hem op de bok: journalist Manu De Tremmerie (*Het Volk*, 26 juni 1976. Collectie Vliegende Bladen, documentatiecentrum DSMG, Sint-Amandsberg).

Afb. 25. Een mooi behouden getuige van het stedelijk paardenverleden aan de Brusselsesteenweg in Ledeberg (foto 2013).

Afb. 26. Een via de Sint-Michielsparking en de Wilderoosstraat goed voor het publiek toegankelijk gezicht op de koetshuizen en paardenstallen van het huis Ligy, alias Hof van Ravenstein, volgens het geveljaartal gebouwd in 1726 door de heer van Assenede della Faille, toen het complex grotendeels zijn huidig uitzicht kreeg (foto 2015).

Afb. 27. Een gelukkig behouden gebleven (en in ere gehouden) getuige van ons stedelijk paardenverleden: de hooiruif van het hotel particullier d'Hane bij de achteringang voor koetsen aan de Korte Meer (foto 2015).

Het einde

Nog halverwege de jaren 1960 zag men platte paardenlastwagens met balen katoen van de Gentse haven traag naar de spinnerijen trekken, onverstoorde tussen het voorbij razende autoverkeer. Maar daarna was het gedaan. Het paard werd helemaal een luxedier, wat het voordien slechts ten dele was.

Aan het einde van de in dit artikeltje beschouwde periode, onmiddellijk na de tweede wereldoorlog, zat het zelf (auto) bewegende (mobile) rijtuig, de 'automobiël' dus, de auto, klaar om de rol van het paard, de paardenwagen en het paardenrijtuig over te nemen als vervoermiddel ... en als prestige object! Dat betekende echter niet dat al die kennis over paardenrijtuigen zo maar verdween zonder enig spoor na te laten. Sommige termen gingen naadloos over van de ene naar de andere, denk aan 'carrosserie'. Enkele bedrijfjes van rijtuigmakers werden inderdaad carrosseries van automobielen (afb. 16 tot 21). De vigilanten werden taxi's, zoals hierboven al aangeduid en ook enkele huurhouderijen bleven bestaan. Ze schakelden bv. over naar het verhuisbedrijf of de verhuur van ceremoniewagens (afb. 22 en 23).

Speciaal voor wat Gent betreft bleef een type vervoer met zware platte wagens en (relatief) even zware trekpaarden nog tot in 1976 bijna anachronistisch lang bestaan. Nog tot in dat jaar trokken de paarden tweemaal daags met een lading van zowat 8000kg katoenafval tussen het toen al heel drukke gemotoriseerde vervoer in over de Wiedauwkaai en de Blaisantvest (afb. 24). Voerman Julien (Juul) Dossche uit Wondelgem reed met zijn paarden in dienst van UCO. Het was dank zij baron Braun, paardenminnaar en 'grand old man' van dat ooit zo glorieuze textielbedrijvenconglomeraat, dat dit nog zoveel jaren kon gebeuren. Julien vertelde bij zijn afscheid dat hij als meester-gast de leiding had over acht 'voermans' en veertien paarden die dag in dag uit datzelfde werk deden.

Van dat alles bleef bitter weinig materieel bewaard. Gelukkige uitzonderingen vormt een nog herkenbare huisgevel van een vroegere paardenhuurhouderij of vervoerbedrijf (afb. 25) en de luxueuze koetshuizen en stallen van hier en daar een prestigieus 'hôtel particulier'. Een tweetal ensembles kan je zonder problemen bekijken (afb. 26 en 27). Andere bleven bewaard en werden (soms) zorgvuldig gerestaureerd, maar zijn niet publiek toegankelijk (Oude Houtlei, Sint-Martensstraat). Een hemelsbreed verschil met de rijen armzalige garageboxen geïnstalleerd door op gemakkelijk geldgewin beluste eigenaren in ooit mooie binnentuinen.

Met dank aan Adrien Brysse, Paul Desmet en Mark Stalpaert

PALINGBIJTEN

Vol afschuw beschrijft Edward Anseele 'het kruimken der volksfeesten' in de Gentse Sint-Lievenspoortstraat ca. 1860

Inleiding

Een episode uit de (hagiografische) levensbeschrijving van Emiel Moyson (1838 - 1868) door Edward Anseele speelt zich omstreeks 1860 af in de Sint-Lievensstraat (nu Sint-Lievenspoortstraat), lang een buurt met talrijke grote en kleine beluiken en heel veel arme mensen. Het gezelschap van Moyson op weg naar 'De Karpel' buiten de Sint-Lievenspoort 'om wat te peuzelen en te schommelen', wordt opgehouden door kermisvierders. Een populair spel staat op het punt te beginnen: palingbijten. Dit geeft Anseele de gelegenheid twee bevolkingsgroepen te karakteriseren. Enerzijds zijn er 'de zwoegende, lijdende en strijdende werklieden' en anderzijds 'de armste onder de armen die niet doen wat men eigenlijk werken noemt, die leven, men weet niet goed hoe, waar en van wat, die bedelen, stelen, aftroggelen, enz., in de kroeg en in de modder verteren wat ze hebben, die halve, ganse dagen dansen, springen en feestvieren al verscheurt de honger soms hun magen. Die leven door en voor het slechte, altijd kijven en vechten maar steeds kameraden blijven, onderling strijden om de vuilste, de gemeenste zaken te vertellen, om de slechtste van den troep te zijn, en die hun kinderen opkweken tot wat zij zelf door hun ouders en grootouders werden gemaakt'.

Het hierna volgende fragment is een lichtjes gemoderniseerde versie van de levendige beschrijving door Anseele van wat er te zien was. Enkele cursief gedrukte termen worden bijgelicht aan het einde van de tekst.

De wedstrijd

'Er ging veel volk langs dien kant, want in de Sint-Lievens(poort)straat werden luisterrijke volksfeesten gegeven. Die bestonden in mastklimmen, kuipken steken, wit en zwart voor mannen, zaklopen en palingbijten voor vrouwen. Het laatste beschouwde men als een van de belangrijkste aantrekkelijkheden van dergelijke feesten. Na rijp overleg had men besloten zo'n wedstrijd in te richten. Dit spel voerde men vroeger altijd op het water uit, en nu het in de straten werd gedaan, hoopte men door die nieuwigheid veel volk te lokken. Op het einde van de straat waar de meeste herbergen gelegen waren, stond een houten stellage, nogal groot en sterk opgetimmerd. Aan weerszijden stak een sparrenstaak omhoog door een sterke koord verbonden met in het midden een grote dikke paling vastgehecht die er met de kop omlaag hing te spartelen. Bij elk van de staken stond een man die ze deed wiebelen om het kronkelen van het dier te verergeren en het beet pakken te bemoeilijken. Op de stellage zaten drie mannen met de zotste kostumen aan het lijf. Dat waren de rechters die moesten beslissen wie de overwinning behaalde. Die bestond er in de paling de kop af te bijten en het bloederige zegeteken met de mond

aan de rechters aan te bieden. De prijs bestond in een paar wollen kousen en *drie francs*. Een grote menigte stond rond de stellage opeengepakt en maakte doorgang onmogelijk. En steeds kwam er meer en meer volk toegestroomd. De kampstrijd was sinds een twintigtal minuten begonnen en reeds waren drie vrouwen opgekomen. De eerste twee hadden hun tanden in de nek van de paling geslagen, maar er niet kunnen doorbijten. Hun tijd verlopen zijnde, moesten ze de trappen afdalen, om plaats te maken voor anderen. Een deel van het publiek beneden bespote hen, en zij, zoveel mogelijk de schijn aannemende alsof zij onverschillig aan hun nederlaag waren, trokken de nabij gelegen herberg binnen, achtergevolgd door de kreten van hun mededingsters, die riepen dat zij het beter zouden gedaan hebben, en waarvan ieder heimelijk dacht dat de prijs voor haar zou geweest zijn.

De derde vrouw was vol vuur de trappen opgesprongen, maar toen zij van omhoog de massa volk zag, die honderden verwarde kreten voor haar bestemd hoorde, toen zij de bloedende vis bemerkte, grepen schaamte, spijt, schrik, walging haar aan, en ineens sprong zij uit de handen van de mannen, die haar wilden binden, en vluchtte in allerijl de trappen af, een naburig straatje in. Een oorverdovend geschuiifel, gejuuw en gelach begroette de vluchtelingen, omdat zij nog zo laag niet gezonken was tot spot en verachting van anderen te willen dienen, arme dieren te folteren en omdat zij nog niet alle vrouwelijke eerbaarheid verloren had. Een deel van het volk keurde haar daad goed en twee kampen vormden zich onder de toeschouwers.

Toen het geroep geëindigd was, klom er een grote, grove vrouw, langzaam en half waggelend, de trappen op. Haar verschijnen verwekte een nog erger geschreeuw dan de vlucht van de vorige. Bijna op de helft van den trap gekomen, keerde zij zich naar het publiek en zei, de tong los heen en weer slaande, terwijl het speeksel haar uit den mond liep: "Roept maar, gij zult mij toch niet doen wegllopen, ik moet den paling hebben, ik!" En waggelend, den rechterarm in de hoogte slingerend, trok zij verder op. Enige mannen van omlaag riepen: "Plaatkop gaat gij er om? Al-léevende-plaatiii !!!"

Nog vele andere spotternijen en scheldwoorden werden geroepen. Zij, onbekommerd en onbeschaamd, ging steeds langzaam hoger op. Toen ze bijna boven op de stellage was, liep op eens een kleine jongen achter haar, trok haar met geweld de muts van het hoofd, wierp ze in het volk en spoedde zich in aller haast naar omlaag. Een bijna algemene schaterlach en bravogeroep begroetten die kwajongensstreek en met de muts kaatste men als met een bal. Het afzichtelijkste van al was dat, door het aftrekken van de vuile muts, een *kaal en lelijk hoofd, met slechts nog enige haren*, te voorschijn kwam. Geheel die vrouw was afstotend, slordig, gescheurd en verried in alles, in houding, in wezenstrekken, in gebaren, de kentekens van een doodarme, uiterst gemene vrouw die zich bedrinkt.

Toen ze zich zo op eens van haar muts beroofd zag, wendde zij zich om en wilde den straatjongen achterna lopen, maar, half dronken zijnde, struikelde ze en zou, zo lang ze was, neergevallen zijn, had niet een sterke man haar gegrepen. Haar onder de arm nemend, liep hij dansend met haar tot in het

midden der stellage, groette voor het publiek en leverde haar dan aan de mannen van de staken en aan een der rechters over, die weldra begonnen haar de handen op de rug te binden. Zij, grommelende over het gebeurde, maakte door haar aanhoudend waggelen het binden moeilijk. Dat binden achtte men nodig om te verhinderen dat de mededingsters, in hun drift of gramschap, de paling met de handen zouden aftrekken.

Terwijl dit toneel plaats greep, hoorde men de mannen en jongens rond de stellage spotternijen roepen. Het was toegenomen bij het zien van de kaalheid van de mededingster. Wel met tien stemmen riepen ze "Kletschoofd ! Maaneclips!". Een uitbarsting van gelach volgde hierop. Te midden van het gerucht hoorde men een schelle stem roepen: "Schonen kroezelkop, geef je mij een *trenske*." Het gelach, het getier en de kreten verdubbelden. Onder de vele schimpers was een kleine bultenaar, die zich buitengewoon onderscheidde en maar altijd riep: "Haar uit uw ogen! Ze heeft het haar verplakt om jenever te kopen!" En dergelijke spotternijen meer.

Opeens klonken kreten "Ze gaat beginnen! Ze gaat beginnen". En inderdaad de vrouw maakte zich eindelijk, de handen sterk op den rug gebonden, gereed om aan te vallen. Een nieuwe vlotting kwam onder de toeschouwers: iedereen wilde zo dicht mogelijk bij de stellage staan om alles goed te zien. De rechters zaten op hun plaats, met het uurwerk voor zich, om de minuten te tellen die de strijd mocht duren: de beide mannen hadden zich aan de staken geplaatst, en begonnen ze hevig te schudden. De paling, reeds gewond door de beten der vorige mededingsters nog meer lijdend door het hevig slingeren, kronkelde zich van pijn. Het arme dier zou niet zoo gauw sterven, maar het had ongelukkiglijk een taai leven.

De beschonken vrouw stond in een houding als om iemand te bespringen, en wachtte een gunstige gelegenheid af om te kunnen bijten. Opeens scheen die gekomen. Met wilde blik, met een woeste schreeuw sprong zij naar de paling en beet. Zij miste haar doel en viel bijna. Gelach, gejouw stegen uit een deel van de menigte op. Dit maakte de vrouw woedend, zij verloor alle berekening en sprong er weer wild op los. Ze miste opnieuw de paling en sprong nog eens en beet hem gedeeltelijk. Het dier bloedde erger. Aangehitst door de drift van de strijd, door gekwetste hoogmoed, door de zucht naar overwinning, door het zicht, de smaak van bloed, sprong zij twee-, drie-, viermaal op de vis toe, als een tijger op zijn prooi.

Bij dit bloeddorstig toneel maakte afschuw zich van de meerderheid van de omstanders meester. Maar de mannen, vrouwen en kinderen bij de stellage waren integendeel meegesleept. Met open mond zagen zij alles aan, beten zelfs eens onwillekeurig, als meenden zij de vis tussen de tanden te hebben, wensten in de plaats der vrouw te mogen zijn en hitsten haar gestadig op door gebaren en kreten: "Ksss, ksss... ksss, ksss... Wanne ! pakt hem! Bijt er in! Bijt er in!" Dergelijke en meer andere kreten hoorde men. En hoe meer die vrouw sprong, hoe woester zij en haar aanvuurders werden, hoe meer de andere toeschouwers haar verafschuwden.

Opeens vloog zij weer naar de paling, greep hem tussen de tanden en beet.

Doch dadelijk achteruit springende, stiet zij een pijnlijke schreeuw uit en riep: “*Ik ben gebeten!*”. Waarlijk, het dier had haar zo gebeten dat het bloed haar uit de onderste lip vloeide. En bij ieder voorval, met iedere stond vermeerderden de kreten en de afschuw. De vrouw, vloekend, naar het dier spuwend, vloog er naar toe, sloeg het met het hoofd, ging voor noch achteruit, en wachtte steeds met wijd opengesperde mond de paling af, die door het hevig slingeren van de koord, haar onophoudend in het aangezicht werd gezweept. Ze was afzichtelijk. Het bloed van haar wonde, het bloed en het slijm van het dier bedekten haar aangezicht en maakten haar bijna tot een vrouwelijk monster.

Te midden van de strijd riep een van de rechters haar met zeker gewicht toe: “Wanne ge moet u spoeden, gij en hebt maar een minuut en half tijd meer!” Op dit geroep vloog Wanne als een uitzinnige vooruit; zij hoorde noch de kreten vol walging, noch die vol woestheid welke uit de menigte opstegen; ze zag niets, anders niets dan de paling die, de kop reeds voor de helft afgebeten, bloedende en lijdende, zich meer kronkelde dan ooit, als was hij er van bewust dat het gevecht thans beslissend ging zijn.

Wanne, als razend en buiten zich zelve, vloog er weer naar toe, beet, miste hem, beet opnieuw, miste hem nog eens en nog eens, maar greep hem eindelijk tussen de tanden, sloot ze zo krampachtig dat ze in het vlees van de paling drongen, en zijn bloed uit haar mond vloeide. De mannen aan de staken bogen die achterwaarts, deden de koord spannen, om Wanne de vis uit de mond te rukken en de grap langer te doen duren. Maar Wanne, de prooi in hare macht voelend, liet niet los, beet nog harder dan te voren, liet zich met geheel haar lichaam aan de uitgerekte paling hangen, en geleek een paard dat niet vooruit wil en hetwelk men bij de toom tracht voort te slepen.

Het was een wreed schouwspel, dat met stomme schrik en nieuwsgierigheid werd aanzien. Of de vis moest scheuren, of het wijf moest hem de kop afbijten. Dat wist Wanne, en met woestheid zette zij haar dierlijk werk voort. Uit haar gorgel steeg een doof gegrol op. Dieper en dieper drongen haar tanden in het vlees, zij raakten bijna elkander; nog één enkel vlies scheidde ze, hield de kop aan het lichaam gehecht; nog één beet, nog één ruk en alles was van elkander, zij behaalde de overwinning, 't is te zeggen: de paling, het geld, de kousen waren aan haar.’

Uit Anseele, E. (1904), *Voor 't volk geofferd*, Gent, derde druk, Volksdrukkerij (eerste druk 1881), p. 141 - 153. Enkele moraliserende fragmenten met tus-senkomsten van de held van Anseeles verhaal werden weggelaten.

Toelichting

Kuipken steken: al lopend, of (later) van op een fiets, trachten de spelers hun speer door een gaatje onderaan een kuip gevuld met water te steken. Missen wordt bestraft met een nat pak.

Wit en Zwart: Men moet over een rolboom, besmeerd met zeep, om de prijzen, die aan 't einde hangen, te halen. Als men valt komt men terecht, ofwel in een laken met witsel of in een laken met zwartsel. Net als bij het 'paling bijten' beleefden de op leedvermaak beluste toeschouwers het meeste lol aan dergelijke wedstrijden.

Drie francs was omstreeks 1860 ongeveer gelijk aan drie daglonen in de textiel fabrieken.

Kaalhoofdigheid kwam in de 19de eeuw wel meer voor bij vrouwen en werd meestal veroorzaakt door schurft of bepaalde schimmelinfecties, zelf gevolg van onhygiënische leefomstandigheden en armoede.

Een *trenske* is volgens het Gents Woordenboek van Lievevrouw-Coopman, (heruitgave 1974) een naaistersterm: 'Een oogje, waarvan de boord met zijde of garen omwonden is, is met een trenske gemaakt'.

'k ben gebeten: meer dan waarschijnlijk beet Wanne zelf in haar tong of lippen.

KANTWERKSTERS VIEREN, ZINGEN EN DANSEN

Greta Van Goethem

Patroonheiligen speelden in de vroegere samenleving een belangrijke rol, niet zozeer om te vereren, of om gunsten af te smeken, maar vooral omdat de jaarlijkse vieringen op welbepaalde dagen, de gelegenheid boden de dagelijkse sleur te onderbreken, te vieren, te zingen en te dansen. Zo ook de kantwerksters, de vele duizenden 'spellewerksters'. Dat is nu gedaan en vergeten, totaal vergeten. Enkele getuigenissen bleven bewaard in bijna onvindbaar geworden drukwerken. Zo is er het hoofdstukje '26 juli: Spellewerkstersmesdag' in de verzameling door Pol Heyns samengebracht onder de titel Antieke Kalenderprenten, Keurreeks van het Davidsfonds nr 34, 1945., 129 - 145. dat we hieronder in verkorte en licht bewerkte vorm overnemen. Radio-pionier Pol Heyns (1906-1960) was in de late jaren dertig van de vorige eeuw bij ons de allereerste verzamelaar van volksliederen die 'de boer optrok' met opnameapparatuur. In 1941 bundelde hij een bloemlezing van zijn vondsten in de verzameling 'Volksliederen'.

Een bewerking door Wim Bosmans verscheen in 2007 bij Uitgeverij Peeters, Leuven onder de titel Pol Heyns en het volkslied.

53

Sint Anna, 26 juli, spellewerkstersmesdag

Sint-Anna, die vereerd werd als de moeder van Onze Lieve Vrouw, kreeg in 1584 als patroondag 26 juli toegewezen. Ze werd ondermeer patroonheilige van de naaisters en de kleermakers, de breisters en de lijndraaiers, de touwslagers en de bezemmakers, de borduursters en vooral ... vooral de kantwerksters, de 'spellewerksters'. Een liedje daaraan gewijd, gaat als volgt.

Wij hebben ons kussen in 't kasken gesteken,
houtjes en spellen en heel den boetiek.
W'en zullen dees weke van geen werken meer spreke,
Boerave zeven is onze muziek,
Tralala, la, falderalier.

We hebben ons mutsje doen optooien,
ons kapje naar de mode gezet.
Wij dragen ons kleedje van voren in plooiën,
Wij zullen dansen, proper en net.
Tralala, la, falderalier.

En als mijn moeder zal komen vragen:
Dochter en doen je voetjes geen zeer?
Wel moeder, zou ik durven klagen.
Morgen dans ik nog veel meer.
Tralala, la, falderalier.

Maar schone liedjes duren niet lang:

Sint-Annadag is deure!
Ik ben mijn geldetje kwijt.
Nu zit ik hier te treuren met kleinen appetijt.
'k en heb geen zin van werken,
't Werken doet mij pijn.
'k Wilde dat 't hele dagen
Sint Anna mochte zijn.

De schoolvrouw komt te vragen,
Wel duivel, hebt gij geen zin?
Een perkment in acht dagen
Is dat geen schoon gewin?
Mijn kussen aan de galgen
Mijn houtjes aan perlorijn!
'k Wilde dat 't hele dagen
Sint-Anna mochte zijn!

Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw

Was het op de meeste plaatsen Sint Anna, hier en daar wordt ook Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw op vijf augustus gevierd. Zo bijvoorbeeld in Turnhout, waar dien dag heel wat prettigs te gebeuren stond:

Den dag is nu al aangekomen,
den dag van Ons Lief Vrouw ter Sneeuw.
Hoe zullen wij dezen dag nu vieren?
Den dag dat wij nu feest genieten!
Het is maar voor de jonge jeugd,
de feest die wij nu vieren.
Dan roepen wij met een blij gemoed,
dan gaan wij naar den Doolhof toe!

De jonge kantwerksters maakten op die dag in Turnhout, zo weet Pol Heyns, samen met hun meesteressen, een uitstapje naar den Doolhof, naar de Vrat, naar Oosthoven of Kruisberg. Ze liepen verkleed en droegen een versierde boog mee, een praalboog waaraan een levensgrote pop hing, verkleed als

kantwerkster, met schort, muts en kantkussen. De hele dag door sleurden ze deze pop mee als symbool van hun vreugde om ze tegen de avond te verbranden al zingend, joelend en lawaaiend.

Sint Gregorius wordt er ook bijgehaald

Naast Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw kennen de kantwerksters ook nog Sint Gregorius als patroon. Die vieren ze, zoals bijvoorbeeld in Geeraardsbergen, op 9 mei.

Sinte Gregoreken van plaisance,
sernibleu, wat zullen wij dansen!
Wij en vieren maar éénen dag!
Vivan Sinte Gregorekens dag!

's Morgens werd er in de kerk een dikke waskaars geofferd en na den dienst werd de Oudenberg beklommen, waar 'In 't Hemelrijk' halfronde matten-taarten, 'schietspoelen', verorberd werden bij een teug lekker Leuvens bier. 's Avonds werd er gedanst in de 'Glazen Wieg' op de muziek van een viool, een trompet en een harmonica.

Zo dansen wij ajoepkens, ajoepkens, ajoepkens,
zo dansen wij ajoepkens, ajoepkens!

Er werd gedanst tot er barsten in het plafond kwamen en men in de herberg-zaal een kloeke pilaar onder de dansvloer moest schuiven. Als kantwerksters op schok zijn, weet men wel waar men begint, doch niet waar men eindigt.

Aan alles komt nochtans een eind, ook aan een Sint-Gregorekensdag.

Sinte Gregoreken is vertrokken, op zijn kousen en op zijn sokken.

Wij en vieren maar éénen dag!

Vivan Sinte Gregorekens dag!

Een stichtelijk gebedje tot slot

We eindigen met een letterlijke overname in de oude spelling en de antieke taal van Pol Heyns: Sint Gregorius, Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw, Sinte Anna, behoedt gijlie, alle drie, astublieft, ons schoon Vlaamsch spellewerk! Het heeft uw bescherming zeer, zeer noodig! In tijden als de onze, nuchter en machinaal, is het buitengewoon moeilijk een oud, gedegen handwerk in eere te houden. Maar ons Vlaamsch kantwerk verdient het, hoor! Wij zouden beter andere prullen kunnen missen.

KANTWERKSTERS ZINGEN

LOFLIED OP DE MEESTERESSEN

Vivat, vivat onze meesteressen,
zij hebben zooveel voor ons gedaan,
ze hebben ons slagskes leeren maken, en onze handekes laten gaan.

En zullen wij dan eens schoon palleeren,
en onze geldekes daaraan geven?
Als wij den druk der scholen zien,
als wij de feest van de werksters zien?

Engelsen grond willen wij niet werken,
dat is voor ons veel te gemeen,
dat is maar goed voor kleine kinderen,
die eerst op 't werk gekomen zijn...

Wij kunnen allerhande kanten werken,
zoowel ijsgrond als halve slag,
en daar een bloemeken in zetten,
zoowel een roosken als eenen tak...
Wij hebben den naam dat wij zijn lui werksters,
wel, lieve vrienden, het is niet waar,
en komt dan 's Zaterdags eens kijken,
of dat er een zonder cent zal gaan...

In dit liedje is er sprake van verschillende kantsoorten. Allereerst van 'Engelse grond' of 'enkelen slag', dit is een kant met geruite grond in dikke draad en grove traliën, kinderwerk en helemaal niet mooi. 'Ijsgrond' is fijn ragwerk, met fijne traliën en versierende motieven, heerlijk en kunstig als een winterse rijp op een bevroren ruit. Ten slotte was er 'halve slag': kantwerk, gelijkend op den ijsgrond, maar met minder getwijnde randen.

Uit: Heyns, P. (1945), Antieke kalenderprenten, Davidsfonds, Leuven, p. 142 -143.

KANTWERKSTERSKLACHT

Komt, vrouwkes, wilt bemerken,
en hoe ik van mijnen man
op een kussen moet spellewerken,
anders krijg ik er van
En daar mag niets mankeren,
twee elletjes zijn mij besteld
van 't bladje op en neder,
of hij trommelt op mijn vel.

Maar ik haaste mij, ik haaste mij
opdat het er niet op en zou zijn!
(bis)

Moet ik wassen deur de weke
daarvoor en krijg ik genen afslag,
ja, ik moet er mijn licht maar opsteken
en werken heel den nacht.
Komt hij mij te betrapen
dat ik, al was 't maar een half kwartier,
Op mijne stoel durf slapen,
och, dan krijg ik een plak of vier.

Maar ik haaste mij, ik haaste mij
opdat het er niet op en zou zijn!
(bis)

Melodie: Auf Flügeln des Gesanges

Uit: Heins, P. (1945), Antieke kalenderprenten, Davidsfonds, Leuven, p.140.

NAALDKANT IN BRAKEL EEN EEUW GELEDEN

Lieve Okerman

Rond 1900 werden vier jonge zusjes, wonende op een boerderij in Zegelsem, nu deelgemeente van Brakel vanaf hun twaalfde jaar aan het werk gezet in de kantproductie, zoals het de gewoonte was in de streek. Onze informant (geboren in 1926), hoorde er tal van verhalen over van haar moeder, een van de zusjes, maar heeft haar zelf nooit kant zien maken. De meisjes gingen naar school tot ze elf waren. De kunst van het kantwerken werd daarna aangeleerd in de kantschool van het klooster van Opbrakel. De zusters penitenten van Sint-Franciscus leverden ook de patronen en dirigeerden in grote mate de productie.

De kant werd op de boerderij gemaakt met naald en draad, een techniek erg verschillend van de kloskant. Deze manier van kant maken vergde goede ogen, fijne vingers en heel veel geduld. De meisjes waren er de hele dag mee bezig, met uitzondering van een korte middagpauze van één uur. Tijdens de lange winteravonden werd er verder gewerkt in het licht van een petroleum-lamp: een quinquet (een quenking in het plaatselijk dialect) of 'lampe belge'. Het licht werd versterkt met behulp van een glazen bokaal gevuld met water. De oudste zus dreef de jongeren met ijzeren hand aan. Zo gooide ze bijvoorbeeld de teergeliefde pop van haar jongere zus, die toen nog een kind was, in

de stoof. Daarmee mocht ze niet langer haar tijd verprutsen. Aan het werk! Het inspanning en concentratie vergende priegelwerk werd twee maal per week onderbroken. Op woensdag, de wekelijkse marktdag, ging het meisje boter leveren aan enkele vaste klanten in Ronse, ruim tien km. te voet langs landelijke wegen. Onderweg sloten andere jonge marktgangers zich aan. Op zondag trok ze naar de mis en de vespers in Zegelsem en ook naar de zondagsschool, waar ze vooral plezier vond in de kooklessen.

De foto's tonen een kanten kraag en een vlinder (het lijfje ca. 6 cm), bestemd als versiering voor een dameshoed. Volgens de familieoverlevering werden ze door het meisje tijdens de oorlog 14 - 18 gemaakt voor zichzelf omdat er in die jaren geen afzet was. In normale tijden was de productie bestemd voor rijke Brusselse dames, zo vertelde ze aan haar dochter. Toen de kantwerkster, de dertig al gepasseerd, trouwde, hield ze aan al dit werk de twee hierbij afgebeelde kantwerkjes over samen met haar spaarboekje. Daar stond net genoeg op om twee biggen te kopen.

(interview afgenomen op 30 november 2015 door Lieve Okerman)

Naschrift

De foto's geven een mooi, maar toch nog gebrekkig idee van dit uiterst fijn werk. De getoonde twee stukken zijn gedurende een eeuw zorgvuldig bewaard gebleven, gewikkeld in blauw papier en opgeborgen in een sigarendoos uit die tijd. Chantilly, kloskant met meestal zwarte draad was een specialiteit van het naburige Geraardsbergen en omliggende. Op Wikipedia valt te lezen hoe de kantproductie in dat stadje tot omstreeks 1870 bloeide en daarna langzaam maar zeker wegwijnde. Tijdens de eerste wereldoorlog kwam er nog een kortstondige opflakking. Men sprak zelfs van 'war laces'. De hier getoonde stukken zijn producten van een gelijkaardige huisnijverheid, maar het is naaldkant, geen kloskant.

HOE DE SINT-PIETERSVUREN UIT GENT EN OOST-VLAANDEREN VERDWENEN

Luc Devriese

Een ongewone, nu verdwenen feesttraditie betreft de Sint-Pietersvuren (30 juni: feest van Sint-Petrus en Paulus, in Vlaanderen bekend als Sinte-Pietersdag en Sint-Pietersnacht: van de 29ste naar de 30ste). Oorspronkelijk waren dat Sint-Jansvuren (24 juni: feest van Sint-Jan-de-Doper, Sint Jan-Baptist), een overblijfsel van de heidense midzomernachtvieringen. Het is een thema dat in volkskundige teksten ruim aan bod kwam. In deze bijdrage willen we vooral het verdwijnen van deze intrigerende traditie beschrijven.

Betekenis en verspreiding

We ontleen de hiernavolgende uitleg in licht bewerkte vorm aan de uiterst interessante scriptie (Ugent, 2001) van Katleen De Beukeleer, integraal raadpleegbaar op het internet.

De viering van Sint Jan en Sint Pieter ging gepaard met het aansteken van grote vreugdevuren, wat de volkskundigen unaniem heeft doen besluiten dat deze dagen overblijfselen zijn van midzomernachtvieringen. Sint Pieter stelde tijdens de contrareformatie Sint Jan echter volledig in de schaduw. De Sint-Pietersviering werd door de kerk enorm gepromoot. Sint Petrus werd immers als de stichter van de rooms-katholieke kerk beschouwd, terwijl de aandacht die Sint-Jan de Doper vanwege de protestanten kreeg, hem ietwat verdacht maakte in R.K. kringen. Het resultaat was dat er in de negentiende eeuw in Vlaanderen nauwelijks meer sprake was van Sint-Jansvuren (in 1940 in Oost-Vlaanderen nog slechts in twee gemeenten). Dit in tegenstelling tot bv. verschillende streken in Frankrijk.

De Sint-Pietersvuren daarentegen waren volgens De Cock (Volkskunde, 1912, p. 251-252) rond 1860 in Vlaanderen nog zeer algemeen. Alhoewel ze in zijn tijd, vijftig jaar, later ook al fel verminderd waren, bleek dit ritueel rond 1940 in Oost-Vlaanderen nog verrassend veel voor te komen. Aan de hand van een rondvraag uit 1939 in Oost-Vlaanderen liet Paul De Keyser in 1942 een artikel verschijnen in het tijdschrift *Volkskunde* (p. 145-170) over de Sint-Jans- en Sint-Pietersvuren in deze provincie. Het is dankbaar materiaal omdat het een uiterst degelijke wetenschappelijke basis heeft. Hij kwam — geheel in de ban van het toenmalige enthousiasme rond het Nederlands-Vlaamse volkskundige atlasproject — tot een mooi overzichtskaartje over de Sint-Jans- en Sint-Pietersvuren. Hij geeft daarnaast ook per gemeente een beschrijving van de manier waarop Sint Pietersavond of -dag gevierd werd en een hele reeks referenties naar Gentse voorgedragen tot aan de calvinistisch bewind (1578).

Deze praktijken, die in verband gebracht worden met louterend vuur, hadden niet enkel een rituele achtergrond. In de rurale samenleving, die Pieter Breugel de Oude en zijn tijdgenoten zo schitterend illustreerden, was dat een belangrijke dag: inboedels van stopgezette bedrijven werden openbaar verkocht tijdens ‘vendities’, hooi werd geveild, nieuwe pachten gingen in. Pol Heyns verhaalt in zijn interessante *Antieke Kalenderprenten* (Davidsfonds, zonder jaartal, vermoedelijk 1945, p. 111-127) uitgebreid hoe boerenknechten en dienstmeiden op die midzomerdag dikwijls afscheid namen van hun oude bazen en feestelijk naar een nieuwe bestemming trokken. Lodewijk Lievevrouw-Coopman (1862-1951) beschreef in zijn *Spelen mijner jeugd* (gent, 1952, p. 25-26) het gebeuren in het 19de-eeuwse Gent onder de titel ‘Schooien op St. Pietersdag (29 juni)’. Het was een nogal brutale vorm van bedelen door kinderen die volgens deze tijdgenoot uit Gent verdween rond 1870. Er was al langer geen sprake meer van vuurtjes in de stad. Die waren samen met het bedelen al veel eerder verboden, zoals we hieronder zullen zien, maar het bedelen door kinderen op die dag bleek moeilijker uit te roeien. Er werden naast nonsensliedjes ook bedelliedjes gezongen zoals dit:

“Ne cent voor Sente Pietere,
Ne cent voor Sente Blok!”

Was er iemand die niets gaf, dan liet men die enkele stappen verder lopen en snauwde dan:

“Wilde nie geven, hangt (of steekt) u op!”

Verboden

De ‘vuurfeesten’ werden bij ons vanaf de zestiende eeuw sterk tegengegaan door de overheden. De traditie van het Sint-Pieters- (Sint-Jans)feest met de bijhorende vuren was echter ongemeen krachtig, want ze overleefde eeuwenlang telkens herhaalde verboden van kerkelijk en wereldlijke overheden. Voor Gent kwam een eerste er in 1542 (Voorgeboden, Register BB, f. 299). Echter zonder veel resultaat. Hiervan getuigt volgende tekst die van bijna drie eeuwen later dateert.

BESLUYT medebrengeende verbod van te bedelen of geld te vragen op voorwendsel van Sint Pietersfeest, als ook verbod van vuer te maken in de straten voor het zelve voorwerp

Van den 2 juni 1818

*BURGEMEESTER en SCHEPENEN der stad GEND,
In aendacht nemende dat, onder voorwendsel van Sint Pietersfeest en het maken van vuer ter dier gelegenheyd, veele personen en naementlyk kinderen, vermeynen openbaerlyk te mogen geld vragen; dat grote ongevallen zouden*

konnen ontstaen uyt de gewoonte van in sommige plaetsen vuer te maeken, in het midden der straeten en publieke plaetsen; willende zoo schandelyke misbruyken doen ophouden, en alle perykelen vermeyden;
Gezien de wet van den 8 maerte 1818;

BESLUYTEN hetgeen volgd (sic):

ART. 1. Het is verboden te bedelen of geld te vraegen, onder voorwendsel van Sint Pietersfeest en het maeken van vuer ter dier gelegenheyd.

2. Het is insgelyks verboden in het midden der straeten of publieke plaetsen der stad, vuer te maeken, 't zy op den feestdag van Sint Pieter, 't zy ten allen anderen tyde, zonder toelaeting der regeering (in de Franse tekst: administration).

3. De overtreeders der voorgaende schikkingen zullen gestraft worden met eene boet van een tot zeven guldens nederlands ten profyte van het werkhuyss van weldaedigheid, en indien er stoffe is (in het Frans; s'il y a lieu), met een gevang van een tot dry dagen.

4. De ouders, voogden enz., zijn burgerlyk verantwoordlyk voor hunne kinderen, wezen, enz.

Het tegenwoordig besluit zal in de twee taelen gedrukt, afgekondigd en aen geplakt worden ter plaetsen en in der maniere als naer gewoonte, en toegezonden worden aen de commissarissen van policie, gelast met deszelfs uytwerking te bewaeken.

Gedaen ten stadhuyze van Gend den 2 juny 1818

Burgemeester en Schepenen

PH. GRAEF DE LENS

ter ordonnantie, den Secretaris ROTTIER

Overgenomen uit Dryoel, J. (1883), *Ville de Gand. Règlements de police avec le texte Flamand*, Hoste, Gent, p. 145-147.

Jozef Vermeulen gaf in Oost-Vlaamse Zanten (1951, jg. 26, p. 91) een kort uittreksel weer uit de *Gazette van Gent* van 11 juli 1843 waarin het hierboven geciteerde verbod aangehaald werd: *Het besluit ... van 2 juni 1818 ... is wederom vernieuwd en aangeplakt*. Blijkbaar was de traditie dus ook in de stad hardnekkig.

Het einde op het platteland

We eindigen met een beschrijving door een eerste klas getuige: Cyriel Buysse *'Sint-Pietersavond!... Wie herinnert zich nog hoe dat vroeger was? In wiens oren klinkt nog als een blijde herinnering het jubelend klappen van de koewachters-dzjakken en het gezang en rondeke-dansen van jongens en meisjes om de rood opflakkerende houtvuren? Vergane traditie; vervlogen tijden! Er zijn geen boeren en boerinnen meer. De boerenzonen rijden op motorfietsen en de boerinnen dragen zijden kousen. Sint-Pietersvuur! Zij weten nog nau-*

welijks wat het is; zij glimlachen meelijdend-geringschattend, verzucht Cyriel Buysse (Verzameld werk. Deel 5, Manteau 1974-1982, p. 1092). Hij vertelt verder nog over de veldwachter die heimelijk sympathiseert met de feestvierders, maar hij waarschuwt: de gendarmen zijn op gang.

Afb. 1. Detail van het kaartje van Paul De Keyser (Volkskunde, 1942, p. 145-170) met de verschillende varianten van de Sint-Jans- en Sint-Pietersvuren rond Gent in 1939.

GEESTEN EN SPOKEN IN DE VOLKSCULTUUR

Barbara Vos

Hoewel de moderne wetenschap het bestaan van spoken ontkent en het verbant naar de wereld van de pseudo - wetenschap, is het onderwerp niettemin erg populair. We moeten maar denken aan de uitgebreide literatuur over het paranormale en de talloze films en series die hierover handelen. Volgens Richard Wiseman (U.K.) gelooft ongeveer tien procent van de mensen dat ze in contact zijn geweest met ongewone ervaringen die op geesten wijzen. (1) De website 'geloof & wetenschap' bericht dat een kwart van de Britten gelooft in God, maar dat er meer dan twee keer zo veel geloven in het bestaan van geesten. (2) Dit geloof zou zelfs toegenomen zijn de laatste jaren. (3)

Wat is een geest?

Om een eenvoudige definitie te geven aan het concept 'geest', kunnen we de volgende, eenvoudige verklaring hanteren: 'Een geest duidt een individueel wezen aan dat niet afhankelijk is van een lichaam.' (4) Een manifestatie van een geest kan op verschillende wijzen gebeuren. Volgens Wiseman kan het gaan om verschijningen, ongewone geuren, plotselinge veranderingen in de temperatuur, en de gewaarwording van een aanwezigheid. (5) Ook geluiden, bijvoorbeeld paardengetrappel, kunnen wijzen op de aanwezigheid van een spook. (6)

Alomtegenwoordig geloof

In tal van culturen bestaat of bestond de overtuiging dat de geesten van de doden, na het afsterven van het aardse lichaam, zich nog onder ons zouden kunnen bevinden. Wie denkt dat de wereld van spoken en geesten is ontsproten aan de romantiek van de negentiende eeuw, heeft het mis. Dit geloof is niet aan plaats en tijd gebonden, maar is grensoverschrijdend. We vinden ze terug bij de Chinezen (vriendelijke geesten noemen ze Shin en de boosaardige varianten Kuei). Ze komen voor bij de Babyloniërs, bij de Grieken en de Romeinen, in het Oude Testament, in het islamitische cultuurgebied, bij de Germanen, de Japanners, bij de Vikingen en de Saksen. (7) Wanneer we vandaag met Allerheiligen en Allerzielen (1 en 2 november) onze doden herdenken, gaat dit dan ook terug op een veel ouder gebruik, namelijk het feest waarop onze voorouders eer bewezen aan het door de lucht trekkende dodenleger. (8)

De Katholieke Kerk gaf een verklaring voor het fenomeen: de geesten waren eigenlijk zielen die in het vagevuur geen rust konden vinden en nog moesten boeten voor de zonden die ze tijdens hun leven hadden begaan. In de mid-

deleeeuwen ging de Kerk geestesverschijningen ook daadwerkelijk onderzoeken. Op deze manier vonden verschillende van deze verhalen een schriftelijke neerslag, die we vandaag nog kunnen raadplegen.

Tot aan de Reformatie werd aan de aanwezigheid van de geesten van de doden niet getwijfeld. Het idee van het vagevuur werd toen door de protestanten naar de prullenmand verwezen, maar dit sloot niet per se het bestaan van spoken uit. Het waren dan alleen niet de verschijningen van de doden, want die gingen ofwel rechtstreeks naar de hemel of naar de hel. Terugkeren naar de wereld van de levenden was geen optie.

De katholieke Contrareformatie hield echter de mogelijkheid open dat geesten van doden voor een bepaald doel konden 'teruggestuurd' worden naar de aarde. De protestanten plaatsten zich hier radicaal tegenover en beschouwden deze opvatting als bedrog. Toch namen zij nog aan dat verschijningen konden plaatsvinden, maar het ging dan meestal om boze geesten die door de duivel waren gestuurd. We kunnen het geloof in geesten dus niet simpelweg koppelen aan een bepaalde religie, net zoals we dit niet kunnen linken aan een sociale laag binnen de bevolking of een geografische regio, hoewel plaatselijke verschillen zich natuurlijk wel kunnen voordoen en veranderen doorheen de tijd.

Magie en rituelen als oplossing

Net zo oud als het geloof in geestesverschijningen, is de opvatting dat magie of rituelen hier soelaas kunnen bieden. De protestanten gingen bidden als tegenoffensief, terwijl de Katholieke Kerk rituelen had om spookhuizen te zuiveren van hun ongewenste bezoekers. Ook particulieren hielden zich hier soms mee bezig. En dit brengt ons bij het werkterrein van heksen en tovenaars. Wie last ondervond van een spook, kon dit immers wijten aan een kwade buur die zich inliet met hekserij.

Als oplossing kon men dan bijvoorbeeld een belezer te hulp roepen of een of ander beschermmiddel aanwenden, zoals bijvoorbeeld een gecastreerde teef in huis halen, want die zou voorkomen dat spoken op bezoek kwamen. De tussenkomst van een geestelijke kon ook veel oplossen. Dat illustreert het volgende verhaal, verteld door een 45-jarige boerin uit Waasmunster. Zij vertelde dat bij haar vader thuis eens een kerselaar werd uitgegraven. Daaronder vond men een mysterieus 'popken'. Een van de meisjes deed het popje een mooi kleedje aan en zette het op de schouw. Het meisje werd echter ziek en het popje werd bleek. Het meisje stierf en werd begraven, waarop het popje weer bloosde. Daarna werd de zoon echter ziek, waarop de ouders het popje verdachten dat weer bleek was geworden. Ze riepen de pastoor erbij die het popje meenam, waarna het probleem verdween. (9)

Hoe ontstaan?

Hoe kunnen we nu verklaren dat mensen geesten zagen? Dit is uiteraard te wijten aan een geheel van culturele bagage, gecombineerd met psychische processen en de reactie op omgevingsfactoren. De interessante studie 'An

investigation into alleged hauntings' van onderzoekers verbonden aan de universiteiten van Hertfordshire en Edinburgh werpt een licht op de factoren die mensen beïnvloeden bij het zien van spoken. Hierin wordt aangetoond dat proefpersonen over het algemeen reageren op omgevingsfactoren (bijvoorbeeld lokale magnetische velden) die zich voordoen op plaatsen waar het 'spookt'. (10)

Toch mogen we niet denken dat ieder verhaal klakkeloos werd aanvaard. Doorheen de geschiedenis werden immers oplichters ontmaskerd. Zo deden bijvoorbeeld vaak verhalen, opgedist door huurders, de ronde dat het zou spoken in bepaalde huizen met de bedoeling de huur zo laag mogelijk te houden. Zulke praktijken zouden echter niet mogelijk geweest zijn, had er geen wijdverbreid geloof bestaan in geesten.

Doorgaans was er altijd een speciale rol toebedeeld aan de bezoekende geest. Een geest verscheen vrijwel nooit zonder reden of bedoeling. Hij bracht altijd een boodschap met zich mee. In de middeleeuwen was deze bedoeling meestal heel duidelijk: de geest keerde terug uit het vagevuur omdat hij geen rust kon vinden vooraleer hij in het reïne was gekomen met een niet-opgebiechte misdaad. Een voorbeeld hiervan is het verhaal dat een bakker van 65 jaar uit Moerzeke deed. Hij vertelde dat er ooit een boer was die land had op 'Moes-kouter'. Hij had een scheidingspaal verzet om meer land te hebben. Wanneer hij echter gestorven was, kwam hij terug op die welbepaalde plaats en riep hij: "Keer ik mij op mijn zij, 't is eender hoe ik mij lei. Keer ik mij op mijn ander zij, 't is eender hoe ik mij lei. Mijn ziel is besmet; Ik heb 'ne paal verzet." Nadat de familie de paal terug op zijn plaats had gezet, kwam de geest niet meer terug. (11)

Ook doken geesten soms op wanneer toestanden in de wereld van de levenden moesten opgehelderd worden of wanneer een onrecht moest aangeklaagd. Soms werd de geest alleen door de schuldige waargenomen, wat uiteraard iets meer over het geweten zal gezegd hebben van die persoon dan over het werkelijke bestaan van spoken. Soms was de oorzaak van de verschijning een onopgeloste gewelddaad, maar het kon evengoed gaan om weduwnaars die hun belofte nooit meer te trouwen hadden gebroken tegenover hun overleden echtgenote. Sowieso moest de sterveling ervan uitgaan dat er altijd onverwachte getuigen konden zijn van een daad waarvan ze hoopten dat die ongezien was.

Een andere bedoeling van de verschijning van een geest, is het overbrengen van waarschuwingen of profetische boodschappen. Telkens kan men ervan uitgaan dat de geest iets 'weet' dat van belang is voor de levenden. Dergelijke boodschappen werden doorgaans serieus genomen. De wensen van de doden moesten immers gerespecteerd worden. Dit is iets wat we tot op de dag van vandaag geëerbiedigd zien. Zo denken we bijvoorbeeld aan de manier waarop een begrafenis en een teraardebestelling naar de wensen van de overledene worden aangepast en de wijze waarop testamenten worden nageleefd. (12)

Onderzoekers en spookhuizen

Het geloof in geesten is nooit verdwenen. De populariteit van griezelromans en horrorfilms spreekt immers boekdelen. En dan hebben we nog niet gesproken over de talrijke onderzoekers, met een wetenschappelijke basis of puur amateuristisch, die zich bezig houden met het analyseren van 'spookhuizen'. Enkele namen hebben geschiedenis gemaakt met het onderzoeken van dergelijke verhalen. We denken dan vooral aan Harry Price en Peter Underwood. (13)

Echter niet iedere paranormale onderzoeker pakt het even professioneel aan. Zo bestaat er voor België en Nederland de website 'The Ghosthunter'. (14) Wie deze webstek bezoekt, zal het onmiddellijk opvallen dat het hier om een onderzoeker van de amateuristische strekking gaat. Niettemin is het interessant om erachter te komen welke spookverhalen er in Vlaanderen de ronde doen. Soms is de scheidingslijn tussen spokenjager en urban exploration vaag.

Niet alle leegstaande gebouwen kunnen immers als spookhuis bestempeld worden. Om de verbeelding te prikkelen, noemen we toch enkele locaties (al dan niet door volledige afbraak bedreigd) die de toeschouwer kunnen meeslepen: het kasteel Hogemeyer in Kersbeek-Miskom, het kasteel van Mesen, het Gravensteen van Gent, het kasteel Moyson in Leest en het kasteel Rochendaal in Bevingen. In het Verenigd Koninkrijk en de VS gaat men zelfs een stapje verder: via de websites <http://www.hauntedrooms.co.uk/> en <http://www.hauntedrooms.com/> is het mogelijk om een kamer te boeken in een hotel, een kasteel of een landhuis waar het spookt!

Het grote probleem wat deze materie betreft, is het feit dat dit onderwerp zich (nauwelijks) proefondervindelijk laat onderzoeken. Men heeft het uiteraard al dikwijls geprobeerd, maar de resultaten laten te wensen over. Herhaalbaarheid en objectiviteit blijken vrijwel onhaalbare criteria te zijn. (15) Voor ons is dit gelukkig geen probleem aangezien we in de eerste plaats geïnteresseerd zijn waarin mensen geloven en niet of deze overtuigingen empirisch correct zijn. We sluiten ons dan ook aan bij de denkrichting van Jung die zich niet gaat afvragen of een geestverschijning werkelijk heeft plaatsgevonden, maar zich gaat focussen op de *ervaring* die een persoon meemaakt. Die ervaring vertelt ons immers iets meer over de persoon die het heeft meegemaakt. (16)

Wanneer we maar diep genoeg gaan graven, vinden we voor de meeste plaatsen wel een legende, een gerucht, een spookverhaal. Voor Antwerpen is er het verhaal van de Lange Wapper, te Galmaarden zou er een duivelschuur gestaan hebben. Op het platteland, in delen van Vlaanderen en Brabant, spraken men van de boze geest Kludde of Kleure. In Hamme en Dendermonde deden verhalen de ronde over een onderaardse afgezant Osschaert genaamd, enzovoort. (17)

Voor Gent is er de oude legende rond Geeraard de Duivel. Het verhaal gaat dat het geslacht op het einde van de dertiende eeuw uitstierf, maar dat er nog steeds schimmen elkaar achtervolgen in het kasteel. (18) Een minder

bekend verhaal, is dat van een nu verdwenen huis daar dichtbij, dat in de volksmond de naam 'Spookhuis' kreeg. Het gaat om een pand dat ongeveer op de hoek van het François Laurentplein en de Henegouwenstraat stond: het Hotel van Maelcamp, Het was een statig gebouw dat in het midden van de 18de eeuw was opgetrokken, gesierd met een fronton en een rococo tuinpaviljoen dat uitgaf op de Reep. De geïsoleerde levenswijze van de laatste bejaarde bewoonster van het pand droeg er toe bij dat het huis als geheimzinnig, spookachtig ervaren werd. Het huis werd uiteindelijk verlaten en men vertelde dat het slechts bewoond was door twee wezens, het ene levend, het andere dood. (19)

Het bekendste spookhuis uit Vlaanderen is waarschijnlijk dat van Sas van Gent. (20) Intussen is dit weliswaar afgebroken, maar niet voordat talloze mensen de sinistere plaats hadden bezocht omwille van de verhalen die erover de ronde deden. Ook is er de (waarschijnlijk achttiende eeuwse) Verdoemde Hoeve of het Baggaarthof in Sinaai, dat intussen is afgebroken. (21)

Besluit

Hoewel spookverhalen tot de wereld van de pseudowetenschap behoren, ze toch interessant zijn om te onderzoeken. De verhalen blijven immers continu doorheen de tijd bestaan. Ondanks de verwetenschappelijking die onze maatschappij de laatste eeuwen, en zeker de laatste decennia, heeft doorgeemaakt, boeten deze verhalen niet in aan aantrekkingskracht. Dit ligt uiteraard aan de aard van de mens: we blijven geïntregeerd door het onverklaarbare en het mysterieuze.

Noten

- 1 Zie: <http://www.richardwiseman.com/research/ghosts.html>
- 2 <http://geloofenwetenschap.nl/index.php/nieuws/item/560-britten-geloven-vaker-in-geesten-en-aliens-dan-in-god.html>
- 3 Zie: <http://www.journalistiekennieuwemedia.nl/NC/?p=7578>
- 4 Roothaan, A. (2011), *Geesten: Uitgebannen en teruggekeerd in de moderne wereld*. Amsterdam/Leiden, , p. 8
- 5 Zie: <http://www.richardwiseman.com/research/ghosts.html>
- 6 De Meyer, G. (1949), *Sagen uit Noord Oost-Vlaanderen*. p. 25-26.
- 7 Gerlach, W. (2000), *Lexicon van het bijgeloof*. Amsterdam, Bert Bakker, , p. 93-97.
- 8 Koomen, M. (1973), *Het koninkrijk van de nacht*. Wetenschappelijke uitgeverij Amerstam, p. 143.
- 9 De Meyer, G. (1943).. p. 28.
- 10 Zie: <http://www.richardwiseman.com/resources/BJP-hauntings.pdf>
- 11 De Meyer, G. (1943), p. 22-23.
- 12 Thomas, K. (1989), *De ondergang van de magische wereld*, (Vert.) Agon, p. 499-515.
- 13 Zie: <http://www.harrypricewebsite.co.uk/Profiles/peterunderwood.htm>

- 14 <http://www.theghosthunter.nl/>
- 15 Roothaan, A. (2011), p. 8-9.
- 16 Roothaan, A. (2011), p. 28.
- 17 Deze verhalen zijn allemaal terug te vinden in verzamelbundels zoals bij Top, S., red. (2004 – 2008), *Op verhaal komen*, Davidsfonds Leuven (zes delen).
- 18 Deseyn, G. (1986), *Gids voor oud Gent*. Standaard Uitgeverij Antwerpen, p. 169.
- 19 Deseyn, G. (1986), p. 180.
- 20 <http://www.hln.be/hln/nl/960/Buitenland/article/detail/1237566/2011/03/17/Spookhuis-Sas-van-Gent-wordt-dan-toch-gesloopt.dhtml>
- 21 Zie: <http://www.klein-sinaai.be/geschiedenis/oude-verhalen/83-het-spookhof>

SPELEN EN SCHRIK AANJAGEN MET VER- LICHTE BIETEN. 'HALLOWEEN' TRADITIES IN OOST- EN WEST-VLAANDEREN, CA. 1950

Luc Devriese, Jan Bouckaert

Via de kranten en populaire artikels over winterfolklore wordt er in dit derde millennium overvloedige informatie verspreid over het Halloweenfeest rond 1 november. Een werkje van Bart Lauvrijs *Halloween* geeft precies weer hoe die 'Keltische' traditie in de Verenigde Staten vorm kreeg en bij ons vooral door Amerikaanse invloed ingang vond. Drie elementen overheersen in de Angelsaksische en Keltische traditie: (1) de 'bonfires', oorspronkelijk 'bone fires-beendervuren' op velden en heuvels, (2) het 'trick or treat' bedelen: verklede kinderen die dreigen met 'tricks' als ze geen 'treat' (traktatietje) krijgen, en (3) de 'Jack-o-lantern' (Jack of the lantern): de uitgeholde pompoen met lichtje. Enkel de vuren kregen bij ons geen navolging bij de recente introductie van het feest.

In deze bijdrage willen we aantonen dat die tradities ook bij ons bestonden, hoewel ze minder strikt geassocieerd waren met Allerheiligen en Allerzielen.

71

De Keltische Halloweentraditie

Het Allerzielenfeest werd in 998 opgenomen in de kerkelijke kalenders op 2 november, in het bijzonder die van de benedictijner abdijen hervormd door Cluny. Het is de verchristelijkte herdenking van de doden die in heel veel culturen en religies bestond en nog bestaat. Bij ons leefde dat sterk bij Kelten en Germanen. Het licht, meer bepaald het vuur van kaarsen en brandstapels speelde een hoofdrol zowel in de traditie van het heidense feest als van Allerzielen.

De datum is zeker geen toeval: men stond immers aan het begin van de donkere dagen. De Kelten vierden rond 1 november de intrede van de winter. Bij hen begonnen de seizoenen niet op hun hoogtepunt. De winter bijvoorbeeld ving niet aan met midwinter, Kerstmis en Nieuwjaar, maar aan het begin van het 'donkere' seizoen. Ook de dagen begonnen bij hen niet om middernacht of bij het krieken van de dag, maar op de vooravond. Vandaar de Engelse uitdrukking 'All Hallows Eve(ning)': Allerheiligenavond (31 oktober). Hallow is Oud-Engels voor 'heilige'. Dat werd vervormd tot 'Halloween', de populaire benaming van wat in de Ierse taal, het Gaelic, Samhain heette. Het zonnehalfjaar werd afgesloten en de duistere, koude en levensbedreigende wintermaanden van het winterhalfjaar begonnen.

Samhain was in de eerste plaats een vruchtbaarheidsfeest. Men voerde rituelen uit, zoals het stoken van vuren. Het was ook het feest van de doden. De

Kelten geloofden dat op Samhain de zielen even konden terug keren doorheen een barst in de aarde. Rondspokende geesten moesten gunstig gestemd worden en eventuele gevaren afgewend. Grote vuren werden ontstoken op de velden, liefst op goed zichtbare heuveltoppen om de kwade geesten te verjagen. Offergaven werden gebracht. Men droeg maskers om de kwade geesten te misleiden of probeerde op vriendelijke manier de familiegeesten die op bezoek kwamen, te verwelkomen door bieten en knollen buiten te zetten. Uit bieten gesneden lampen werden rond het huis opgesteld. Tijdens Samhain werden alle vuren in de huizen gedoofd en vanuit de grote vuren op het veld droeg men het nieuwe vuur, onder andere in uitgesneden bieten, naar het eigen huis. Vuur en licht speelden de hoofdrol.

‘Jack-o-lantern’ ook inheems in Vlaanderen en elders in Europa

De verlichte pompoenen, de ‘Jack-o-lanterns’, brengen ons bij de jeugdherinneringen uit de late veertiger, begin vijftiger jaren van de vorige eeuw. De pompoen is namelijk de Amerikaanse opvolger van de Europese uitgeholde raap of biet. Volgens de beschikbare Angelsaksische literatuur, zoals onder andere weergegeven door Lauvrijs, werden die in Ierland en Groot-Brittannië gebruikt om lichtjes te vervoeren en te laten flakkeren.

Lichten waren ook bij ons essentieel aan wat we hier omschrijven als een lokale variëteit van Halloween. De auteurs herinneren zich nog heel goed hoe ze rond 1 november ergens rond 1950 te maken kregen met iets analoogs. Zo liep een onzer (J.B.) tijdens een vakantie bij grootouders in Waregem als kind mee met een kaars in een uitgeholde biet in de ‘keerskensloopinge’ rond Allerheiligen. Er werd verteld dat de lichtjes de ‘zieltjes’ van de doden zouden voorstellen. L.D. herinnert zich hoe de boerenkinderen in Pittem samen met jongens en meisjes uit de buurt in de vroege avonden van het najaar, in het donker speelden met uitgeholde bieten voorzien van flakkerende kaarsjes. Na het moeizaam uithollen en uitsnijden van oog- en mondholten was het een hele kunst om eerst wat kaarsvet in de holte te druppen en er vervolgens het kaarsstompje in vast te zetten. Het ‘Jack-o-lantern’ element was duidelijk aanwezig, maar niet bekend was het daaraan in de Angelsaksische wereld gekoppelde verhaal van Jack als dolende ziel van een dronkenlap, die op listige wijze de duivel was ontlopen en nu gedwongen werd om op de aarde rond te dolen.

Het spelletje was niet persé gebonden aan de welbepaalde datum van 1 november, maar speelde zich ieder jaar opnieuw af rond die tijd. Er werd niet mee rondgelopen, tenzij misschien naar dichte burens. Er werden geen bedeltochtjes georganiseerd. Het was vooral spel. Misschien was het niet de bedoeling mekaar schrik aan te jagen, maar dat gebeurde toch. Bij onze ouders lukte dat zelfs wonderwel, met streng verbod tot gevolg. Het gedoe met de kaarsjes was namelijk niet ongevaarlijk. Stro lag alom verspreid op de winterse boerderijen. Het bedekte niet enkel de bietenput, het werd gebruikt als bedding voor de dieren en als bedekking voor de plafonds van stallen en voorraadruimten. Dat was de hoofdreden van de grote schrik bij onze ouders.

Maar het volgende najaar was het verbod al vergeten. Op andere boerderijen deden ze dat immers ook in dezelfde periode en dus zochten de kinderen opnieuw naar kaarsstompjes die tijdens het jaar zorgvuldig waren verzameld en bewaard in moeders kast. Bieten, meer bepaald de soms enorm grote voederbieten, waren er ruim voldoende. Die lagen bij iedere boerderij opgestapeld in een 'bietenput', afgedekt met stro en aardklompen om dit waardevolle wintervoer voor runderen tegen vorst te beschermen. Dit type voeder verdween met de algemene verspreiding van de maïsteelt vanaf de jaren 1960.

Het spel met de lichtjes was ook elders in Europa en buiten Ierland verspreid. Meestal werden bieten gebruikt om de lantaarns te maken. In Frankrijk (Bretagne-Finistère en Lotharingen) en in Wallonië bestond het tot omstreeks halverwege vorige eeuw. In het Waals sprak men van *grign'-dints*. In sommige Waalse streken plaatste men verlichte bietentronies en andere gelijkaardig bewerkte knolvruchten op vensterbanken of aan de straat en vroeg men om enkele centjes *pour les âmes*.

Een kleine rondvraag mondeling en via mail georganiseerd bij Oost- en West-Vlamingen leerde dat werkelijk iedere zeventig plusser opgegroeid op het platteland of regelmatig daarmee in contact komend zich die verlichte bieten of rapen herinnert. Blijkbaar was dit een zuiver plattelandse traditie. De vermoedelijk erg volledige beschrijving van de kinderspelen in de stad Gent tijdens de tweede helft van de 19de eeuw door de Gentenaar Lodewijk Lievevrouw-Coopman (1862 – 1951) vermeldt niets gelijkaardigs.

Sint-Maartensvuren en 'trick or treat tochtjes

In de jaren 1950 was op het hierboven beschreven Vlaamse platteland het 'trick or treat' element lang niet altijd aanwezig. De kinderen trokken niet rond verkleed als heksen, spoken, geesten, geraamten, tovenaars, vampiers en griezelige dieren. Ze probeerden geen snoep of centjes in te zamelen. Ook dreigden ze niet met 'tricks' als ze niet getrakteerd (treat) werden.

Dat bestond wel in associatie met het feest van Sint-Maarten dat op 11 november of de vooravond daarvan gevierd wordt. Veelbetekenend is het feit dat dit feest volgens de Juliaanse kalender destijds 11 dagen vroeger viel: precies op de dag die na 1584 (invoering van de Gregoriaanse kalender) in de Zuidelijke Nederlanden 1 november werd. Die beleving is sterk streekgebonden. Bekend zijn de tradities in het Aalsterse en het Ieperse en in enkele verspreide gemeenten waar de parochiekerk aan die heilige gewijd is. Daar vervult deze milddadige Gallo-Romeinse heilige te paard de functie die elders voor Sint-Niklaas weggelegd is.

In Vlaamse streken met een levendige Sint-Maartenstraditie trokken kinderen rond 11 november niet zelden op bedeltocht met verlichte bieten of rapen. Nu gebeurt het nog, maar dan met uitgeholde en tot liefst afschrikwekkende gezichten uitgesneden pompoenen of met lampionnen uit ander materiaal. Het 'trick or treat' element was er dikwijls bij onder de vorm van lichtjes drijvende liedjes. De Sint-Maartenstochtjes waren immers net als het 'Drieko-

ningenlopen' en het 'Nieuwjaar wensen' een milde, niet zelden ludieke vorm van bedelen. Bedelfeesten waren nuttig om de armen in de moeilijke wintermaanden te helpen overleven. Sint-Maarten was lange tijd iets waar enkel de armen aan meededen. Dat veranderde in de eerste helft van de vorige eeuw, toen men het Sint-Maartensfeest begon te zien als iets waardevols.

In die jaren was het bij ons op het platteland ook een wijd verspreide gewoonte de laatste restjes op de velden achtergebleven stro en het droge aardappelloof te verzamelen en in brand te steken. Met daarin, niet te vergeten: het stoven van smakelijke ... of heerlijk aangebrande patatjes 'in de pel'. Dat deze vuren, die niet op welbepaalde dagen rond 1 november aangestoken werden, echter iets zouden te maken hebben met de Keltische 'bonfires' lijkt weinig waarschijnlijk. De Sint-Maartensvuren die hier en daar op georganiseerde wijze aangelegd worden, zijn de voortzetting van een levendig gebleven gebruik. Geen 'invented tradition' dus. Gabriel Celis (1924) geeft aan dat op Sint-Martensdag op kruispunten vuren aangelegd werden en hij geeft er een liedje bij ten beste:

*Stookt vier,
Maakt vier,
Sint-Marten komt alhier
Met zijn blote armen
Hij zou hem geern verwarmen*

Lichtjes op het kerkhof

De witte bloemen, destijds altijd chrysanten, die de graven op onze kerkhoven tooien, zijn relatief recente opvolgers van de kaarsen die rond de graven in de grond geplant werden en ontstoken. Karel C. Peeters geeft dat aan in zijn groot overzichtswerk over het Vlaamse volksleven (eerste uitgave 1946) en hij beschrijft een bijgeloof dat in de eerste helft van de vorige eeuw nog in Limburg heerste en inhield dat men op Allerheiligen een lichtje moest laten branden opdat de zieltjes hun weg zouden vinden. Men mocht op die dagen geen was laten hangen op de hagen, zoals men meestal deed. De zieltjes zouden er boven blijven zweven. Hij vermeldt ook offergaven zoals 'zielenbrood' en 'zieltjeskoeken'.

Peeters omschrijft zelfs de beroemde kaarskensprocessie van Scherpenheuvel als een overblijfsel van een oud Allerzielengebruik, verwant aan het planten van kaarsen op de graven.

Slot

Peeters was als professionele volkskundige zeker op de hoogte van de tradities in Ierland en de Angelsaksische wereld, maar hij correleert onze oude gebruiken niet met Halloween. Dat was in de jaren rond W.O. II toen hij zijn verzameling samenstelde, overigens nog zo goed als onbekend bij het grote publiek in onze streken. Dodenoffers met brood en kaarsen, eerst op graven, later in kerken, waren ook gebruikelijk bij de Franken, noteert hij. De andere in de referentielijst hieronder vermelde oudere Vlaamse auteurs Celis en De

Keyser vermelden Halloween eveneens niet. De hedendaagse auteur Lauvrijs ziet wel een verband met de Sint-Maartensvieringen. Te oordelen naar de inhoud van Nederlandstalige internetsites is het bij ons niet of nauwelijks geweten dat het nieuw geïmporteerde Halloweenfeest de voortzetting is van een in de vergetelheid geraakte inlandse traditie. Dit in tegenstelling tot wat in Wallonië en Frankrijk het geval is.

Anno 2015 trekken in sommige Gentse stadswijken groepjes kinderen doorheen de straten en bellen aan. Ze zijn 'mooi' afschrikwekkend uitgedost, meestal begeleid en gestimuleerd door een van de ouders (afb. 1). Bij het openen van de deur heffen ze een min of meer 'goed' klinkend en liefst zo kort mogelijk liedje aan om direct over te schakelen op ijzingwekkende kreten en grimassen ... en de niet mis te verstane 'trick or treat'. Min of meer hetzelfde gebeurde nog niet zo lang geleden in dezelfde wijken als 'Driekoningen' waarbij Turkse jongetjes zich soms probeerden voor te doen als 'Wijzen uit Oosten'.

Afb. 1. Kinderen uit de Gentse Waterwijk (tussen Ottogracht en Minnemeers) in Halloween uitdossing (foto 2012, Sandra Pattyn-Michel Vuylsteke).

We kunnen besluiten dat het hedendaagse Halloween gebeuren bij ons opvolger is van het 'Driekoningenlopen', althans in steden en dorpen waar dit verdween. Het betekent ook een herleving van een plattelandstraditie van spelen en schrik aanjagen met verlichte bieten of andere knollen in november, al of niet in verband met het Sint-Maartensfeest. Dat gebruik is nu via een verre omweg (vanuit Amerika!) terug gekeerd en het wordt niet zelden commercieel gestimuleerd (afb. 2 en 3).

Met dank aan de respondenten.

Halloween doet Dampoortstraat spoken „Kippenvel gegarandeerd”

■ GENT

De 5/10/2002

Er valt niet naast te kijken: de Halloween-gekte slaat toe in de Dampoortstraat. Talloze uitstalramen kregen een griezelig kleedje. De buurt wordt bovendien bevolkt door lichtgevende spoken hoog boven de straat.

Het is al de vijfde keer dat dekenij Dampoortstraat en stedelijk Buurtencentrum Sluizen-Tolhuis-Ham de handen in elkaar slaan om Halloween extra in de verf te zetten.

„Het is gestart met de dekenij die iets speciaal wou doen om de straat te doen opvallen tussen de vele andere Gentse winkelstraten”, vertelt Steven De Baere. „Wij van het Buurtencentrum organiseerden al iets voor kinderen. We hebben toen besloten om gezamenlijk onze schouders onder een Halloween-initiatief te zetten. Ook

Afb. 2. De buurtdekenij Dampoortstraat, een handelaarsvereniging, probeerde als eerste in Gent commerciële munt te slaan uit Halloween naar Amerikaans recept (knipsel uit De Gentenaar, documentatiecentrum DSMG, Begijnhof Sint-Amansberg, afb. Vliegende Bladen – Tijdgebonden feesten).

76

Afb. 3. De ‘Halloweenmarkt’ probeert ook de volwassenen en dan vooral de jongere volwassenen er bij te halen (reclame Kinepolis Gent, 2014, DSMG).

Bronnen

Email-en mondelinge getuigenissen (2016) over het bestaan van de verlichte bieten- rapentraditie tot in de jaren 1950 in de volgende lokaliteiten (buiten in de tekst vermeld): Opbrakel, Burst, Heule, Ichtegem, Izegem, Lochristi, Oostakker, Schorisse, Torhout, Wervik, Wingene, Zaffelare.

In het West-Vlaamse Ichtegem, deelgemeente Ichtegem, wordt anno 2015 nog steeds Sint Maarten gevierd en dit gaat altijd gepaard met een bieten-processie. Willy Hoste, de voorzitter van het feestcomité vertelt dat hij al dertig jaar een bietenstoet organiseert en voor hem deden anderen dergelijke activiteiten. Hij ziet die organisatie als een tegenhanger van het opkomende Halloween. Tijdens de rondgang van de bietenstoet waaraan de laatste editie meer dan 700 mensen deelnamen, worden ook een soort bedelliedjes gezongen. Er bestaat zelfs een CD van. Willy Hoste is ook voorzitter van het OCMW en van de gezinsbond. Het is de gezinsbond die de bietenstoet organiseert. Wie het wenst kan Hoste contacteren. Hij zal met veel plezier de nodige uitleg verschaffen. Zijn coördinaten willyhoste@ocmwichtegem.be. Ook de website van de gezinsbond is interessant met een hele reeks foto's van de jaarlijkse bietenstoet <http://www.gezinsbondichtegem.be>. (medegedeeld door Marcel Meyns).

Literatuur

Celis, G. (1924), *Het Gentsche volksleven*, Gent, p. 118.

De Keyser, P. (s.d.), *De folklore der maanden*, Gent, p. 173-175.

Lauvrijs, B., (2000), *Halloween. Oorsprong, kenmerken, gebruiken en actualiteit*, Westerlo, pp. 103.

Lauvrijs, B. (2004), *Een jaar vol feesten, oorsprong, geschiedenis en gebruiken van de belangrijkste jaarfeesten*, Antwerpen, p. 250.

Lievevrouw-Coopman, L. (1952), *Spelen mijner jeugd*. Gent, pp. 122.

Peeters, K.C. (1975), *Eigen aard. Overzicht van het Vlaamse volksleven*, Antwerpen, vierde uitg., p. 375-378.

Wallonia (1894), Luik, volume.2, p. 199.-175.

Wikipedia (februari, 2016). Vergelijk de Nederlandse en Franstalige versie van 'Halloween'.

(76)

BYLAEGEN.

LOOP VAN 'S MENSCHENS LEVEN.

Men rekent den loop van 's menschen leven, gemeenelyk op deeze manier :

Een nieuw geboren kind, kan leven	34	jaeren.
Als men kan leven tot 1 jaer nog	41	—
— — — 2 —	45	—
— — — 5 —	46	—
— — — 7 —	48	—
— — — 10 —	44	—
— — — 20 —	38	—
— — — 30 —	32	—
— — — 40 —	26	—
— — — 50 —	21	—
— — — 60 —	14	—
— — — 65 —	11	—
— — — 70 —	9	—
— — — 75 —	7	—
— — — 80 —	5	—
— — — 85 —	3	—
— — — 90 —	2	—

In 100 jaeren word het menschelyk geslacht dry maal veruieuwt. — D'helft van de levende menschen sterven beneden de 27 jaeren. — Van 100 kinderen die 'er op den zelyven tyd geboren zyn, blyven 'er op het eynde van 't jaer 74.

In den onderdom van 7 jaeren mag men hopen langst te leven. — De menschen door een, leven ontrent 33 jaeren. — By exempel : den Aerd-bol bevolkt zynde met 1000 millioenen zielen, neemt 33 voor eene generatie. — Daer sterven in 33 jaeren 1000 millioenen menschen, gevolgentlyk is den nomber der doode voor elk jaer 30 millioenen.

Voor ieder dag.	81,000.
— — ucr.	3,400.
— — minut.	60.
— — seconde.	1.

De levensverwachtingen in 1822 uitgerekend naar de al bereikte leeftijd.

Uit 'Nieuwen Koddigen Almanach', Gent, 1822 (verzameling KBOV, Kraanlei, Gent).

BOEKBESPREKING

Compendium van Dieren als dragers van Cultuur.

De Cleene, M., De Keersmaeker, J.P.,

Vol 1. Zoogdieren, pp. 1047, €95;

Vol 2. Vogels, pp. 816, €85;

Vol 3. Vissen, reptielen, amfibieën, ongewervelden, fabeldieren, pp. 776, €85.

De drie delen samen in cassette: €249.

Uitgegeven door Mens & Cultuur, Gent.

Na het *Compendium van rituele planten in Europa* (1337 pagina's) voltooide Marcel De Cleene met medewerker (en hoofdauteur van deel 3) Jean Pierre de Keersmaeker een nog imposanter werk: drie forse boekdelen met een onvoorstelbaar grote hoeveelheid degelijke informatie over het dier in onze cultuur.

Zelfs in tijden van Google en Wikipedia is dit niet te missen voor wie het zich kan permitteren (of laten cadeau doen). De consistente benadering van het onderwerp in zoveel verschillende diersoorten biedt onschatbare voordelen. Wat komt er immers niet allemaal aan bod: cultus, symboliek, volksgeloof, volksgebruiken en volksgeneeskunde, legenden, magie, psychologie, biologische en taalkundige weetjes, en niet te vergeten: kunst. Dit niet enkel voor wat betreft inheemse dieren, maar ook voor de meest tot de verbeelding sprekende uitheemse dieren, tot en met fabeldieren. Volkskunde toegepast op dieren: voor ons ontlene de dieren hun waarde immers – anthropocentrisch als we zijn – aan ons eigen persoontje behorend tot een in recordtempo maatschappelijk bijzonder complex geëvolueerde zoogdiersoort *Homo sapiens*.

Voor wie het zich niet kan voorstellen hoe de onderwerpen behandeld worden en gepresenteerd, geven we een willekeurig voorbeeld: eekhoorns. Na een ultrakorte presentatie van de familie met 280 soorten, waarvan 11 in Europa, komt als eerste aan bod: de eekhoorn in rituelen, mythologie en devotie bij de Germanen, heel kort bij Kelten en bij bewoners van Midden-Amerika en het Verre Oosten. Volgen: de eekhoorn als symbool van zowel deugdzaamheid als zonde (zelfs van de duivel), van gulzigheid, van gierigheid en van goddelijke voorzienigheid; de eekhoorn in de kunst en als embleem, in de magische wereld, in volksgeloof en volksgeneeskunde. Het hoofdstukje sluit af met een eekhoorntjesdroom en een weetje over de Noord-Amerikaanse Grijske Eekhoorn die in Europa de inheemse Rode Eekhoorn verdringt.

INHOUD

Woord vooraf	1
Jan van Cleef en de trinitariërs in de Gentse Sint-Jacobskerk WIM VAN DRIESSE	2
Beddengoed, kleren en huisraad van begijnen (1703 – 1900) DANNY MATTENS EN JEAN - POL REGA	11
Lederuitsnijderij en rijtuigmakerij Robert Rosseau: een laatste getuige. Tussen 't Pas, Gent, 1991 ADRIEN BRYSE, LUC DEVRIESE	24
Het belgisch trekpaard. Zijn geschiedenis: enkele getuigenissen en een museum in Vollezele LUC DEVRIESE	30
Hoefsmeden, zadelmakers, carrossiers en ander 'peerdevolk' volop in de weer (Gent 1845 – 1976) LUC DEVRIESE	33
PALINGBIJTEN	48
Kantwerksters vierden, zingen en dansen GRETA VAN GOETHEM	53
Kantwerksters zingen	56
Kantwerkstersklacht	57
Naaldkant in brakel een eeuw geleden LIEVE OKERMAN	58
Hoe de Sint-Pietersvuren uit Gent en Oost-Vlaanderen verdwenen LUC DEVRIESE	61
Geesten en spoken in de volkscultuur BARBARA VOS	65
Spelen en schrik aanjagen met verlichte bieten. 'Halloween' tradities in Oost- en West-Vlaanderen, ca. 1950 LUC DEVRIESE, JAN BOUCKAERT	71
Levensverwachtingen	78
Boekbespreking	79